

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Diplomski rad

Plemićka obitelj Kulmer na prijelazu stoljeća

Mentor: dr. sc. Iveljić Iskra

Student: Luka Kolar

Sadržaj:

- **Uvod**
- **Povijest obitelji Kulmer**
- **Ekonomska podloga obitelji Kulmer**
- **Obitelj Kulmer u političkom životu Hrvatske**
- **Svakodnevica i obiteljske veze**
- **Zaključak**
- **Sažetak**
- **Literatura**

Uvod

Ovaj diplomski rad pokušati će prikazati ulogu plemićke obitelji Kulmer u gospodarskom i političkom životu Hrvatske na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Rad će obuhvatiti malo širi vremenski period, od sredine devetnaestog do tridesetih godina dvadesetog stoljeća, ali će fokus biti na prijelazu stoljeća pa će tako glavnu ulogu zauzeti Miroslav Kulmer mlađi, koji u tom periodu proživljava svoj financijski i politički uspon. Međutim, u prvom poglavlju biti će riječi o povijesti obitelji pa će se stoga zaći dublje u prošlost, čime će se zadani vremenski okvir bitno premašiti ali je porijeklo obitelji bitno kako bi se shvatili kasniji postupci pojedinih članova.

O obitelji Kulmer u prošlosti nije bilo mnogo radova, iako su pojedini njezini članovi imali bitnu ulogu za sudbinu ne samo Hrvatske već i cijele Habsburške Monarhije. Kulmeri se u pregledima hrvatske povijesti najčešće spominju sporadično i to u znanstvenim bilješkama ili se o njima govori kada se opisuju njihovi dvorci i posjedi, što za ovako značajnu plemićku obitelj zasigurno nije dovoljno. Također, ako se o njima negdje i govori onda se najčešće spominje samo jedan segment njihova društvena djelovanja, za što je najbolji primjer Miroslav Kulmer mlađi o kojem se govori ili kao o privredniku ili kao političaru, što ne daje potpunu sliku o njemu obzirom da je on na političkim funkcijama radio za unaprjeđenje gospodarstva, ali se i zbog svoje financijske moći probio u politiku. Historiografija nije jedina koja je zaboravila ovu plemićku obitelj; sjećanja na obitelj Kulmer u Šestinama, gdje su bili najduže prisutni te bili izuzetno povezani s narodom, gotovo da ni ne postoje. Obiteljska kapelica pokraj crkve Sv. Mirka, donedavno je bila jedini podsjetnik na njihovu zaista dugu prisutnost na ovim prostorima, od druge polovice osamnaestog stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata. Doduše, prije nekoliko godina „obnovljen“ je njihov dvorac, tj. samo njegova vanjska vizura dok je unutrašnjost prilagođena modernom načinu stanovanja, ali je pristup dvorcu zabranjen javnosti.

Cilj rada je prikazati sve političke i gospodarske silnice kojima je obitelj Kulmer utjecala na društvo u Hrvatskoj. Analizirati će se kako je gospodarska situacija utjecala na politički angažman Kulmera i kako su se njihovi politički pogledi mijenjali zajedno sa političkom situacijom u Monarhiji i izvan nje. Ovdje je bitno objasniti razloge zbog kojih se ova tradicionalno Beču okrenuta obitelj odlučila na prihvaćanje jugoslavenske ideje te je li u svemu tome igrala dvostruku igru balansirajući između tri središta utjecaja, Beča, Pešte i

Beograda, ravnajući svoje stavove prema trenutnim zbivanjima. Dakako, da bi to bilo moguće potrebno je prikazati malo širu sliku političke i gospodarske situacije u Hrvatskoj. S druge strane napraviti će se i detaljna analiza njihovih posjeda i života na njima gdje će naravno fokus biti na posjed u Šestinama jer njime upravlja Miroslav Kulmer mlađi. Osim toga predočiti će se i njihov život udaljen od „svjetla pozornice“ te na nekoliko pripadnika ove obitelji vizualizirati obiteljske odnose i slobodno vrijeme u međuraću kao jedne od rijetkih plemićkih obitelji kojoj je dozvoljeno da ostane „plemička“.

Literatura koja se koristi u ovom diplomskom radu različite je provenijencije, tj. sadržaja ovisno o poglavlju. Za povijest obitelji Kulmer konzultirati će se sustavni pregledi poput „Hrvatske enciklopedije“ i „Hrvatskog biografskog leksikona“ kao osnova kojoj će se pridodati još nekoliko radova koji obrađuju istu temu. U poglavlju o gospodarskoj ulozi Kulmera koristit će se knjige i članci koji obrađuju razne aspekte privrednog života Hrvatske. Za prikaz posjeda, njihovu organizaciju i sudbinu nakon Prvog svjetskog rata, koristiti će se dvije knjige autorice Zdenke Šimončić-Bobetko o agrarnoj reformi, dok će se za posjed u Šestinama, na kojem će biti veći naglasak, najviše koristiti knjiga Suzane Leček „Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj : 1918.-1941.“, koja je nastala na temelju oralne historije. Početke modernizacije, okrupnjivanje kapitala i stvaranje nove elite u hrvatskom društvu opisuje članak Mirjane Gross „O položaju plemstva u strukturi elite“, na koji će se nadovezati dijelovi knjige „Očevi i sinovi : privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća“ autorice Iskre Iveljić, koji opisuju stvaranje novčanih zavoda i sudjelovanje Miroslava Kulmera starijeg u tom procesu. Za analizu poslovnog djelovanja Miroslava Kulmera mlađeg konzultirati će se dva članka Mire Kolar-Dimitrijević, prvi „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga (1907. – 1925.)“ te drugi na njemačkom jeziku „ Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit“. Osim ova dva članka koristiti će se i kratki pregled povijesti najstarijeg hrvatskog novčanog zavoda nastalog u suradnji iste autorice i Dragutina Feletara, ali i neki radovi koji se bave političkom poviješću, obzirom da su privreda i politika u tadašnjem hrvatskom društvu bili nerazdvojivi. Poglavlje o političkoj ulozi obitelji Kulmer kao temeljnu literaturu upotrijebiti će povijesni pregled „Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914“, na koji će se nadopunjavati ostali članci i knjige koje obrađuju politička zbivanja na prijelomu stoljeća. Taj dio političke povijesti bio je u glavna tema istraživačkog rada Mirjane Gross pa će se ovdje koristiti više njezinih radova poput: „Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907“, „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“, „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga te već spomenuti članak koji se

bavi pitanjem plemstva. Na radove Mirjane Gross nadovezati će se još nekoliko radova, koji obrađuju političko stanje u Hrvatskoj prije i neposredno nakon Prvog svjetskog rata, te neki već prije spomenuti radovi koji se bave gospodarskom problematikom kako bi se zaokružila slika o Miroslavu Kulmeru mlađem. Poglavlje o svakodnevicu i obiteljskim vezama koristi literaturu raznovrsnijeg sadržaja nego poglavlja koja mu prethode, obzirom da su Kulmeri, a prije svega Miroslav mlađi i njegov nećak Aleksandar imali razne hobije kojima su se opuštili u slobodno vrijeme. O sportskim aktivnostima grofa Miroslava Kulmera pišu Agneza Szabo u „Grof Miroslav Kulmer - zaboravljeni promicatelj hrvatskog športa“ te Željko Poljak u „Grof Miroslav Kulmer : svestrani športaš i mecena“, dok o njegovom dvorcu najviše podataka donosi pregled svih slavonskih dvoraca autora Mladena Obada-Šćitarocija te diplomski rad Carmen Nikolić. Aleksandar Kulmer je sam napisao kratku povijest dvorca Cernik i njegov izgled nakon Prvog svjetskog rata, a u njoj je velikim dijelom opisao kako je provodio vrijeme van poslovnih obveza, a na njegovo se djelo nadovezala Gregurić Gordana koja je istraživala povijest obitelji pa je donijela mnogo informacija o njegovom obiteljskom životu.

Povijest obitelji Kulmer

Obitelj Kulmer pripada austrijskom plemstvu iz Koruške, a prvi članovi obitelji se već od druge polovice četrnaestog stoljeća s pridjevkom *von Münzenbach* mogu pronaći u izvorima. U šesnaestom stoljeću braća Georg (u. 1567.) i Hermann (u. 1546.) na svojim posjedima u okolini Klagenfurta podižu utvrde; Georg na posjedu Rosenpichl, a Hermann na posjedu Hohenstein. Njihovi nasljednici dobili su titulu baruna sa pridjevom spomenutih posjeda 1654. godine. Član obitelji Kulmer najzaslužniji za titulu baruna zvao se Johann Balbasar (u. 1683.) čiji su sinovi začetnici tri ogranka obitelji; Georg Ferdinand (1638-1706) korušskog, Christoph Andre štajerskog i Ferdinand Ernst (1667-1736) hrvatskog. Važno je napomenuti da su Kulmeri u Hrvatsku došli kao plemići, a ne kao velikaši što će postati tek kasnije zahvaljujući svojoj vojnoj službi kojom se bavio barem jedan član obitelji iz svake generacije do kraja devetnaestog stoljeća.

Ferdinand Ernst vojnu je karijeru započeo 1691. godine, a sudjelovao je u Ratu za španjolsko nasljeđe pod zapovjedništvom Eugena Savojskog. Vojnu dužnost u Hrvatskoj obavljao je kao zapovjednik kapetanije u Turnju od 1708. godine te kao konjanički bojnik kapetanije u Križaniću dvije godine kasnije. Najvažnija funkcija bila mu je kao velikom žumberačkom kapetanu od 1727. do umirovljenja 1732. godine.¹ Ferdinandov sin Ivan Josip (1710-1769) dobiva od Sabora Trojedne kraljevine godine 1740. status hrvatskog plemića te se ženi sa hrvatskom plemkinjom Reginom Patačić, čime stječe posjede Orehovicu, Lepu Ves i Brdovec na prostoru Banske Hrvatske. Ivan Josip prvi je član obitelji Kulmer koji ima posjede na teritoriju Hrvatske ali tek s njegovim sinom Kulmeri stvarno počinju živjeti u Hrvatskoj. Sin Ivana Josipa Ivan Emilijan (1736-1807) nastavio je obiteljsku tradiciju u vojnoj službi te postao bojnikom u husarskoj pukovniji, ali i građaninom Zagreba.² Ženidbom sa Juditom Sermage (1757-1802) 1775. godine dobiva posjede Šestine i Medvedgrad nedaleko Zagreba, a poslujući sa obitelji Erdődy vlastelinstvo u Samoboru. Osim toga posjedovao je i Balagove dvore u Bregani te dvorac Januševac.³

Plemići su u devetnaestom stoljeću bili glavni pokrovitelji škola, crkvi i kulturnih ustanova na svojim posjedima⁴ pa su tako i Ivan Emilijan i njegova žena pomagali pučku školu u

¹ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“.

² Hrvatska enciklopedija . s.v. „Kulmer“.

³ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“.

⁴ Iveljić Iskra. Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. Zagreb : Leykam, 2010. 98.

Samoboru ta izgradnju crkve u Stenjevcu kraj Zagreba.⁵ U Šestinama su također na svojem posjedu pomagali gradnju škole, a u šestinskoj crkvi i danas postoje vitraji na apsidi koje su Kulmeri darovali crkvi. Iznad ulaza u sakristiju nalazi se obiteljski grb a pored sakristije s desne strane oltara još uvijek postoji drveni balkon koji je obitelj Kulmer koristila za vrijeme mise dok se sa sjeverne strane crkve nalazi obiteljska grobnica.⁶

Ivan Emilijan bio je financijski moćan što dokazuje činjenica da za njegova života započinje proširenje i preuređenje dvorca u Šestinama, koji tada dobiva ime Kulmerov dvorac⁷, ali i palače Sermage na Gornjem grad, današnjih Banskih dvora.⁸ On i njegovi sinovi Ferdinand (1776-1816) i Ivan Nepomuk (1782-1835) dobivaju godine 1785. status plemića Ugarskog kraljevstva. Emilijan i Judita su imali još tri kćeri Josipu, Franjicu i Vilhelminu. Ivan Nepomuk naslijedio je od roditelja posjede oko Samobora i Susedgrada te Januševac. Najstarija kći Josipa se udaje za vlastelina Ignaca Kiepacha s kojim zajedno pomaže brojne preporodne ustanove, prije svega Maticu ilirsku i Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo. Najmlađa kći Franjica preuzima prezime Drašković udavši se za Janka Draškovića, jednog od vođa hrvatskog preporoda. Ona je preko svoga muža, kojem je ukazala na važnost majki u odgoju budućih generacija preporoditelja, uspjela doprinijeti većoj afirmaciji žena u akcijama preporoditelja.⁹ Treća kći Emilijana i Judite Vilhelmina (1790-1872) ostala je neudana te je stoga naslijedila stari grad Samobor te dio obiteljskog vlastelinstva na tom području. Iako slabijeg zdravlja i bez muža Vilhelmina se priključuje hrvatskom preporodu a na svojem posjedu otvara tvornicu stakla, postavši tako i gospodarstvenica rušeći pritom tabue onog vremena. Staklana je otvorena u ožujku 1839. godine o čemu su pisale i Gajeve Narodne novine ističući poduzetnost barunice Vilhelmine Kulmer. Staklana je proizvodila stakleno posuđe s umjetnički izrađenim preporodnim motivima na zavidnoj razini. No, unatoč tome strana konkurencija i malo domaće tržište uzrokuju da staklana posluje sa gubicima zbog čega ju barunica mora prodati već 1847. godine. Nakon smrti Vilhelmine vlastelinstvo u Samoboru nasljeđuje njezina sestra Josipa i time više nije u vlasništvu obitelji Kulmer.¹⁰

⁵ Szabo, Agneza. „Velikaška obitelj Kulmer“. Matica 2 (1996), 3.

⁶ Nikolić, Carmen. „Kulmerov dvorac u Šestinama.“ Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1997., 6.

⁷ Isto. 9.

⁸ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“.

⁹ Szabo, Agneza. „Velikaška obitelj Kulmer“. Matica 2 (1996), 3.

¹⁰ Szabo, Agneza. „Barunica Vilhelmina Kulmer u kulturnom i gospodarskom životu Samobora i njegove okolice“, Kaj 30 (1997.):84-91.

Najstariji sin Ivana Emilijana, Ferdinand, je nastavio lozu obitelji Kulmer jer njegov brat, koliko se za sada zna, nije imao djece. On je također ušao u vojnu službu ali se nije u njoj dugo zadržao stekavši samo čin satnika nakon čega odlazi živjeti na posjed u Šestinama. Ubrzo nakon očeve smrti prodaje državi palaču Sermage na Gornjem gradu te od tada u njoj stoluju hrvatski banovi. U jeku Napoleonskih ratova ponovno se reaktivira u vojnoj službi te slijedi francusku vojsku i dojavljuje podatke austrijskim vlastima zbog čega stječe titulu carskog i kraljevskog komornika. Ferdinand se oženio sa groficom Josipom Oršić (1782-1871) 1804. godine te su iza njih ostali kćer Klotilda (1808-1892) i tri sina Franjo (1806-1853), Emil (1811-1860) i Miroslav (1814-1877).¹¹ Josipa je vrlo rano ostala udovica sa svega trideset i četiri godine uz četvero maloljetne djece. Međutim to ju nije priječilo da preuzme mužev posao vođenja posjeda u Šestinama. O njoj poduzetnosti svjedoči činjenica da je kupovala nekretnine na Gornje gradu, palaču Vojković-Kulmer-Oršić-Rauch, današnji Hrvatski povijesni muzej i palaču Kulmer, današnji Muzej prekinutih veza i Muzej Marmont. Josipa se uključila u hrvatski preporod pomažući osnivanju institucija, novčanom donacijom Matice ilirske te donacijom obiteljskih portreta ugarsko-hrvatskih kraljeva Narodnom muzeju.¹² Njena kći Klotilda udala se za Franju III. Draškovića te s njim imala kćer Franjicu. Emil je pak nakon završetka studija na Kraljevskoj akademiji znanosti otišao u Brazil gdje i umire 1860. godine.¹³ Najstariji brat Franjo nakon završenog studija prava u Beču te nakon polaganja pravničkih ispita postaje vježbenikom Ugarske dvorske kancelarije. Godine 1835. postaje komornikom a godinu poslije prisjednikom Banskog stola. Naslijedio je posjede bratića Jurice Oršića te zajedno s majkom vodio posjed u Šestinama. Preporoditeljima se priključio 1842. godine u osnivanju Ilirske stranke, a kao pripadnik visokog plemstva imao je pravo prisustvovati ugarsko-hrvatskim saborima od 1839. do 1844. godine gdje se protivio mađarizaciji Hrvatske.¹⁴ Upravo su sabori u Požunu pridobili Kulmera za hrvatski narodni preporod, a posebno Sabor održan sa 1843. na 1844. godinu kada je hrvatskim zastupnicima biskupu Hauliku, grofu Janku Draškoviću i barunu Metelu Ožegoviću zabranjeno govoriti latinskim. Naime ugarski su poslanici ustvrdili da će govori na latinskom ostati izvan zapisnika, tj. kao da nisu niti izgovoreni, zbog čega su hrvatski zastupnici prestali sa svojim izlaganjima.¹⁵ Zbog njegovih zasluga u hrvatskom preporodu, žene preporoditelja odlučile su

¹¹ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“.

¹² Bregovac Pisk, Marina. „Josipa kulmer i njezina donacija slika narodnom muzeju“, Kaj 39 (2006.). 115-116.

¹³ Szabo, Agneza. „Velikaška obitelj Kulmer“. Matica 2 (1996), 4. i Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“.

¹⁴ Hrvatska enciklopedija . s.v. „Kulmer Franjo“.

¹⁵ Mekanec, Alfred. „Kulmerova pisma banu Jelačiću 1848. (30. III.- 29. XII.)“. Narodna starina 33. (1934). 34.

mu isplesti skupocjeni tepih koji je on kasnije poklonio Narodnom muzeju.¹⁶ Otpor mađarizaciji pokazao je i na skupštini Zagrebačke županije održane 1844. godine kada je na protivljenje bana Hallera govorio hrvatskim, a ne latinskim jezikom koji je tada bio službeni u Hrvatskoj. Sljedeće godine ulazi u vodstvo Narodne stranke te od Ljudevita Gaja traži blažu retoriku i pomirbu s članovima Horvatsko-vugerske stranke, ali i suradnju s ugarskom Konzervativnom strankom.

Kulmeri su tradicionalno bili politički okrenuti prema dvoru pa je Franjo Kulmer zasigurno znao da će popuštanje od strane Narodne stranke navesti Beč na razne ustupke poput dopuštanja ilirskog imena te promjenama na bitnim upravnim funkcijama. Franjo je tako postao velikim županom Srijemske županije u kojoj su do tada upravljali isključivo kandidati po volji Pešte. Revolucione 1848. godine odigrao je svoju najzapaženiju političku ulogu kada je zastupao Josipa Jelačića u Beču te privolio dvor, obzirom da su htjeli izbjeći ugarskog kandidata, da ga postavi za hrvatskog bana.¹⁷ Nakon Jelačićevog ustoličenja savjetovao ga je da mađarski nacionalni pokret uguši silom iako se nalazio u povjerenstvu koje trebao dogovoriti mirnu suradnju između Ugarske i Hrvatske. Franjo Kulmer bio je ujedno i posrednik između dvora i Jelačića jer je posjedovao dvostruki legitimitet obzirom da ga je Hrvatski sabor imenovao svojim predstavnikom u Beču dok ga je kralj imenovao ministrom za Hrvatsku i Slavoniju u vladi Felixa Schwarzenberga. On je banu prenosio poruke koje Beč nije smio službeno objaviti jer bi time uzburkao već dovoljno uznepredovale revolucionarne osjećaje.¹⁸

Korespondencija Franje Kulmera i Josipa Jelačića trajala je od 30. ožujka 1848. godine do kolovoza iduće godine, a iz nje je ostalo oko sedamdeset pisama koje je napisao Kulmer te su sva na njemačkom jeziku. Iako je Kulmer nastojao održati veze i dobre odnose s vođama narodnog preporoda on nije mogao utjecati na smjer političkih stremljenja hrvatskih političara zbog čega izražava svoje razočaranje Jelačiću. Iz njegovi je pisama vidljivo da je upoznat sa različitim političkim situacijama, od one u Hrvatskoj i na bečkom dvoru pa sve do međunarodne. On svoja saznanja prenosi Jelačiću u nadi da će zajedno s njime političku situaciju u čitavoj Monarhiji Beč uspjeti okrenuti u svoju korist.¹⁹ Međutim, njegova naklonost Beču nije odgovarala većini hrvatskih političkih predstavnika zbog čega dolazi u

¹⁶ Szabo, Agneza. „Velikaška obitelj Kulmer“. Matica 2 (1996), 4.

¹⁷ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Franjo“.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Nemeth, Krešimir. „Nekoliko neobjavljenih pisama iz korespondencije Kulmer-Jelačić (19. III. – 5. V. 1949.)“. Arhivski vjesnik 1. (1958). 333-335.

sukob s njima, ali i s Jelačićem. Svoje suparnike nije štedio uvreda nazivajući ih „smutljivcima“ i „komunistima“ dok je on dobio etiketu ultrakonzervativca. Kulmer je naime, jednako kao i dvor, smatrao da su liberalne i nacionalne promjene opasne za opstanak Monarhije pa je stoga nakon uvođenja Oktroiranog ustava vršio pritisak na Jelačića da ga ovaj provede i u Hrvatskoj. U svojem naumu je ubrzo i uspio te se okomio na suparnike okupljene oko novina *Slavenski jug* te na taj način uništio kritičko novinarstvo u Hrvatskoj. Godine 1852. postaje zastupnik u Carevinskom vijeću i tajni savjetnik, ali ubrzo psihički obolijeva i umire slijedeće godine²⁰.

Njegovom bratu Miroslavu Kulmeru historiografija dodaje pridjev „stariji“ kako bi se napravila razlika između njega i njegovog sina Miroslava Kulmera mlađeg (1860-1943). Miroslav je pohađao vojnu školu u Mariboru i matematičko dočasničku u Karlovcu te nastavio vojnu karijeru u talijanskoj i dvjema hrvatskim pukovnijama, četvrtoj slunjskoj graničarskoj i trećoj ogulinskoj. Istaknuvši se na talijanskom frontu 1848. godine dobiva čin bojnika, a u pohodu na Peštu postaje zapovjednik Velike Kaniže i brigadir. Godine 1854. dobiva titulu pukovnika nakon čega se povlači u mirovinu i živi na posjedu u Šestinama. Svojim zaslugama zadužuje dvor zbog čega mu je 1860. godine dodijeljena titula grofa. Osnivanje hrvatskog domobranstva 1869. godine ponovno je vratilo Miroslava Kulmera u vojnu službu jer je imenovan njegovim zapovjednikom. Njegovo značenje u Hrvatsko-slavonskom domobranstvu jest uvođenje hrvatskog jezika kao zapovjednog jezika ovim jedinicama te hrvatske zastave koju su vojnici hrvatskog domobranstva od tada nosili. Također, utjecao je na hrvatskog leksikografa Bogoslava Šuleka kako bi se stvorilo vojno nazivlje na hrvatskom jeziku što je olakšalo uporabu istog u domobranstvu. General-bojnik postaje 1871. godine, a četiri godine kasnije odlazi po drugi puta u mirovinu. Osim vojne Miroslav Kulmer stariji imao je i civilne funkcije pa je tako od 1860. pa sve do smrti bio zastupnikom u Hrvatskom saboru prvo kao virilni član, a od 1875. godine kao zastupnik virovskog kotara. Osim toga sudjelovao je na banskim konferencijama s 1860. na 1861. godinu te 1865. godine te je više puta izabran za člana gradskog poglavarstva grada Zagreba.²¹

Miroslav Kulmer stariji bio je oženjen groficom Aleksandrinom Erdődy s kojom je imao tri sina Ljudevita (1855-1933), Miroslava mlađeg (1860-1943) i Milana (1862-1941).²² Ljudevit

²⁰ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Franjo“.

²¹ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Miroslav st.“

²² Szabo, Agneza. „Velikaška obitelj Kulmer“. Matica 2 (1996), 5.

Kulmer bio je oženjen plemkinjom Franjicom Heleenbach, a kupnjom je stekao dvorce Popovec kraj Krapine i Dioš kraj Daruvara.²³ Osim toga imao je i posjed u Požeškoj županiji, a upravo taj posjed i posjed nedaleko Daruvara bili su mu olakotna okolnost kod provođenja agrarne reforme. Naime, Ljudevita su smatrali zagorskim plemićem, no obzirom da je imao i posjede u Slavoniji njegov posjed u Popovcu nije bio okrnjen u tolikoj mjeri.²⁴ Ljudevitovi sinovi Franjo (1885-1960) i Ivan (1888-1956) rasprodali su očevu imovinu. Franjo, veliki župan varaždinski od 1918. do 1920. godine, imanje kraj Daruvara koje je otac prepisao na njega prodao je jednom švicarskom dioničkom društvu prije nego što je na njemu provedena agrarna reforma.²⁵ Posjed kod Krapine naslijedio je Ivan te većinu posjeda prodao izuzev dvorca s vrtom i vinogradom. Najmlađi sin Miroslava Kulmera starijeg, Milan nastavio je obiteljsku tradiciju te napravio vojnu karijeru, dospjevši do titula carsko-kraljevskog komornika i časnika ratne mornarice Austro-Ugarske. Milan se 1887. godine oženio karlovačkom plemkinjom Beatom pl. Türk, a iste godine kupuje i posjed Bračak u kotaru Krapina gdje ruši staru drvenu kuriju te gradi novi dvorac.²⁶ Milan Kulmer i Beata pl. Türk imali su dva sina Miroslava (1888-1943) i Aleksandra (1890-1964), a Beata umire nedugo nakon rođenja Aleksandra u dobi od dvadeset i četiri godine. Oba su brata postali pravnicima, a Miroslav je i radio kao odvjetnik te posjedovao dvorac Moslavina u Popovači.²⁷ Njegov brat Aleksandar bio je vlasnik vlastelinstva u Cerniku koje je kupio 1917. godine. Već iduće godine posjed i dvorac na njemu devastirali su pripadnici zelenog kadera, no dvorac je ubrzo obnovljen te je u njega prenesen obiteljski arhiv iz Šestina.²⁸

Grof Aleksandar Kulmer bio je vitez Malteškog reda te se bavio heraldikom, sfragistikom i diplomatikom pa je tako posjedovao veliku zbirku pečata (grbova) europskih i hrvatskih plemića i zbirku povelja hrvatskih plemićkih obitelji. Osim toga bavio se i genealogijom, tj. na zidovima dvorca u Cerniku iscrtao je vlastoručno, obzirom da se amaterski bavio i slikarstvom, rodoslovno stablo obitelji Kulmer ali i obitelji priženjenih Kulmerima²⁹. Aleksandar je Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu darovao veliku zbirku crteža,

²³ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“. i Matica 5

²⁴ Šimončić-Bobetko, Zdenka. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. Sv. 2. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 2000. 347.

²⁵ Šimončić-Bobetko, Zdenka. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. Sv. 2. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 2000. 347. i Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“.

²⁶ Szabo, Agneza. „Velikaška obitelj Kulmer“. Matica 2 (1996), 5.

²⁷ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“.

²⁸ Kulmer, Aleksandar. Grad Cernik . Nova Gradiška : "Gembarovski", 1992., pretisak izdanja iz 1932.godine. 10.

²⁹ Isto. 19.

fotografija i razglednica dvoraca u sjevernoj Hrvatskoj³⁰. Aleksandar je bio oženjen plemkinjom Eltrud Bopp-Oberstadt koja je imala posjede u Austriji i Čehoslovačkoj, a iz njihovog braka ostao je sin Ferdinand Kulmer, poznati hrvatski slikar i posljednji muški član obitelji.³¹ Treći sin Miroslava Kulmera starijeg, Miroslav Kulmer mlađi na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće preuzima glavnu ulogu u obitelji. On naime, nasljeđuje posjed u Šestinama te postaje jedan od najbogatijih privrednika u Hrvatskoj što ga ujedno uvodi i u politiku, zbog čega postaje jedna od najznačajnijih ličnosti u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća. Miroslav je srednjoškolsko obrazovanje završio u Zagrebu 1878. godine, a šest godina poslije i studij prava u Beču³². Budući da će slijedeća poglavlja govoriti o njegovoj političkoj, privrednoj ali i humanitarnoj te sportskoj ulozi na prostoru Hrvatske, nije potrebno da se o tim sferama njegova života govori i u ovom poglavlju.

³⁰ Szabo, Agneza. „Velikaška obitelj Kulmer“. Matica 2 (1996), 4.

³¹ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer“. i Aleksandar Kulmer 2.

³² Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Miroslav ml.“.

Ekonomska podloga obitelji Kulmer

Obitelj Kulmer je nakon svog dolaska na hrvatski prostor počela stjecati posjede kupovinom i ženidbom pa su tako bili vlasnici raznih posjeda na prostoru Hrvatske i Slavonije, ali i nekoliko palača na zagrebačkom Gornjem gradu. Međutim, prodajom imanja i udajom ženskih članova obitelji Kulmeri ostaju bez mnogih posjeda pa je tako, krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, obitelj Kulmer podijeljena na tri ogranka u Hrvatskoj, cernički, krapinski i šestinski. Posjed obitelji Kulmer u kotaru Krapina iznosio je 907 katastarskih jutara i 470 četvornih hvati, a bio je podijeljen na posjed Popovec i posjed Bračak. Ljudevit Kulmer upravljao je posjedom i dvorcem Popovec u kojem se danas nalazi arhivski sabirni centar Državnog arhiva. Posjed je bio ukupne površine 344 katastarskih jutara 1440 četvornih hvati, a više od polovice posjeda prekrivale su šume, slijede oranice sa 75 k.j. livade sa 65 k.j. dok su vrtovi, vinogradi i pašnjaci zajedno zauzimali 20 k.j. . Važno je napomenuti da to nije bio jedini posjed Ljudevita Kulmera već je on imao još dva znatno veća posjeda; u Šupljoj Lipi površine 643 k.j i 261 čhv. te posjed u Požeškoj županiji površine 674 k.j. i 316. čhv. Njegovi posjedi u Slavoniji olakšali su njegov položaj prilikom provedbe agrarne reforme u tridesetim godinama.³³

Posjed Bračak došao je u ruke obitelji Kulmer krajem devetnaestog stoljeća kada ga kupuje Milan Kulmer, a početkom tridesetih godina prošlog stoljeća posjed je imao površinu od 963 katastarska jutara i 521 četvorni hvat. Šume su i ovdje zauzimale veliki dio posjeda, čak više od 596 katastarskih jutara. Livade su zauzimale 248 katastarskih jutara i 1049 četvornih hvata, oranice samo nešto više od 70 jutara dok su ostatak zauzimali vinogradi, pašnjaci i vrtovi, a neplodno je bilo još oko 16 jutara.³⁴ Cernička grana obitelji koju je predstavljao Aleksandar Kulmer posjedovala je vlastelinstvo veličine 1101 k.j. i 344 čhv. Struktura posjeda i poljoprivredne kulture bile su dobro izbalansirane, pa se čak vršila i proizvodnja industrijskog bilja. Oranica je bilo za skoro pedeset jutara više nego li šuma, tj. bilo ih je 495 k.j. i 121 čhv. dok su ostatak od oko 160 jutara zauzimali vrtovi, livade, pašnjaci i vinogradi te neplodna površina.³⁵

³³ Šimončić-Bobetko, Zdenka. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. Sv. 2. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 2000. 347./348

³⁴ Isto. 348.

³⁵ Isto. 349/350.

Šestinski ogranak obitelji imao je najveći posjed, a njegova površina prije Prvog svjetskog rata iznosila je 1898 k.j. i 1400 čhv. Ovaj posjed protezao se na tri općine; Bistra Gornja, Zagreb i naravno Šestine. Gotovo osamdeset posto posjeda prekrivale su šume dok je oranica bilo nešto više od 150 k.j., livada nešto više od 100 k.j., a ostatak su činili vrtovi, vinogradi, pašnjaci i neplodna zemlja³⁶ Obitelj Kulmer je veličinom svojih imanja spadala među veleposjednike, ako se kao kriterij za veleposjed uzme površina od tisuću jutara, izuzev krapinskog ogranka. Naime, Milanu Kulmeru nedostajalo je manje od četrdeset jutara da se i on naziva veleposjednikom dok je njegov brat u kotaru Krapina imao znatno manji posjed, ali ga je zato nadoknadio posjedima u Slavoniji. Glavna značajka za sve posjede u vlasništvu Kulmera bila je njihova velika prekrivenost šumama, a upravo su šume predstavljale glavni izvor zarade obzirom da je plemstvo još od sredine devetnaestog stoljeća izgubilo besplatnu radnu snagu.³⁷

Šestinski ogranak obitelji Kulmer do Prvog svjetskog rata raspolagao je sa posjedom ukupne veličine 1898 k.j. i 1400 čhv. te je upravo taj posjed Miroslavu Kulmeru služio kao siguran izvor prihoda za ulazak u druge grane gospodarstva. Obitelj Kulmer je među rijetkim velikaškim obiteljima koje su „preživjele“ ukidanje kmetstva 1848. i agrarnu reformu započetu nastankom Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Šimončić-Bobetko ističe da je grof Miroslav Kulmer kao član Hrvatsko-srpske koalicije, koja preuzima vlast u Zagrebu i okolici kroz 1918. godinu, uspio pozornost tada već emancipiranog, ali i dalje u većini siromašnog seljaštva usmjeriti na stvaranje nove države i na taj način spasiti svoj posjed i dvorac³⁸. Šestinski posjed grofova Kulmer bio je osobito poznat po vinogradu za čije su upravljanje bili zaduženi najčešće slovenski vinogradari. Posjed Kulmerovih pružao je Šestinčanima mogućnost zapošljavanja, a samim time i dodatne zarade, ako njihovi posjedi nisu bili dovoljni za ekonomsku egzistenciju. Grofovi Kulmer vodili su brigu da se sve domaće nadničare pravedno isplati za njihov rad, ali su brinuli i o obrazovanju svojih bivših podanika pa je tako za otvaranje pučke škole u Šestinama 1863. godine najzaslužniji Miroslav Kulmer stariji. Obliznji sljemenski kamenolomi također su apsorbirali višak radne snage koja stoga nije bila primorana na masovni odlazak u Zagreb³⁹.

³⁶ Isto. 345/346.

³⁷ Šimončić-Bobetko, Zdenka. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. Sv. 1. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 1997. 31.

³⁸ Šimončić-Bobetko, Zdenka. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. sv. 1. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 1997. 189.

³⁹ Leček, Suzana. Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj : 1918.-1941. Zagreb : Slavonski Brod : Srednja Europa ; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2003.98-100.

Seljaci su na svojim posjedima u najvećoj mjeri imali vinograde i voćnjake, ali su uzgajani i kukuruz te krumpir. Trgovina je bila glavni izvor prihoda, a Šestine su najviše proizvodile mlijeko, vino i voće. Žene su bile te koje su vodile brigu o trgovini pa su stoga pješačile do zagrebačkih tržnica, na Britanskom i Kvaternikovom trgu te Trgu bana Jelačića, koji više nema funkciju tržnice⁴⁰. Šestinčanke su za razliku od nekih udaljenijih sela mogle prodavati mlijeko, a ne mliječne proizvode jer je put do tržnice trajao oko dva sata što je pružalo mogućnost da se mlijeko prodaje svaki dan. Nerijetko su mlijeko nosile i po kućama kod već poznatih mušterija kojima se uz mlijeko prodavao i višak povrća.⁴¹ Žene su u Šestinama imale još jednu radnu obvezu, koja je pridonosila dodatnoj zaradi te je se nisu odricale niti najbogatije obitelji, a bilo je to pranje rublja koje je stizalo iz grada. Potok Medveščak s izvorištem na Kraljičinom zdencu bio je idealan za ovu vrstu posla jer nije presušivao niti u ljetnim mjesecima. Rublje se dovozilo jednom tjedno, a žene su svoju količinu rublja preuzimale kod crkve Sv. Mirka.⁴² Početkom dvadesetog stoljeća u Šestinama je nedostajalo obradive površine pa su seljaci ponekad bili primorani iskrčiti šumu koja je bila na njihovom posjedu. Međutim, stoka od koje se živjelo hranila se sijenom kojeg je uvijek nedostajalo. Seljaci iz Šestina stoga su bili primorani odlaziti na polja uz Savu ili uzimati u zakup livade na Svetom Duhu kako bi u zamjenu za rad dobili sijeno⁴³. Šestine je kao i većinu Hrvatske na prijelazu stoljeća i u međuraću mučila agrarna prenapučenost o čemu svjedoči Rudolf Bičanić koji tridesetih godina zapisuje svoje dojmove o životu seljaka u Šestinama. Prema njegovoj tvrdnji posjedi su bili mali i rascjepkani te se njihova površina računala u hvatima, a ne u jutrima kako je tada bilo uvriježeno. Na osamsto jutara zemlje živjelo je približno sedamsto obitelji, što on preračunava u tri i pol tisuće ljudi, te zaključuje da seljak ovdje ne može živjeti samo od rada na zemlji.⁴⁴

U vinogradima grofova Kulmer radili su i muškarci i žene pa čak i oni iz imućnijih seoskih obitelji, no rad u kamenolomima bio je isključivo muški posao. U kamenolomu Pećina u Mikulićima radilo se na odlamanju i usitnjavanju te prijevozu kamena, što su radili samo oni koji su imali dovoljno sijena za prehranu teretnih konja. Seljaci koji su imali konje mogli su se zaposliti kao ispomoć na gradilištima i u Zagrebu koji se tada rapidno širi. Također, jedan dan rada s konjima u polju vrijedio je jednako kao deset dana rada težaka pa su stoga oni koji su imali konje orali tuđe posjede, a zauzvrat dobivali rad na svojim vinogradima, voćnjacima i

⁴⁰ Isto. 128.

⁴¹ Isto. 235.

⁴² Isto. 131.

⁴³ Isto. 130.

⁴⁴ Leskovec, Vlatka. „Život u Šestinama između Prvog i Drugog svjetskog rata“. Povijest u nastavi 12 (2008). 53.

vrtoanima. Šestinski seljaci su stalan posao u gradu počeli tražiti tek neposredno prije Drugog svjetskog rata, iako je i prije bilo onih koji su se odlučili na odlazak u grad gdje su najčešće radili kao sluge kod gradskih obitelji ili u državnim institucijama.⁴⁵ Zbog blizine vinograda na posjedu grofa Kulmera i kamenoloma u zakupu Puntijara, danas poznate zagrebačke ugostiteljske obitelji, Šestine nisu razvile specijalizaciju u niti jednom obrtu. Namještaj koji se daje kao miraz prilikom udaje kćeri nabavljali su iz Gračana, opanke u Šestinskom Kraljevcu, a platno za izradu poznate šestinske narodne nošnje iz Markuševca. Nošnja se u Šestinama zapravo samo šivala jer su se osim platna kupovali i kožni dijelovi u susjednim selima te ukrasi poput koralja i „engleških rubeca“ u zagrebačkim trgovinama.⁴⁶ „Slavu“ Šestinske nošnje prepoznali su i američki novinari koji su u glasilu *The Chicago Daily News* objavili fotografije šestinskih „vešerica“ u narodnim nošnjama.⁴⁷ Međutim, iako se u Šestinama nije razvio obrt kao u susjednim selima ipak je rad u vinogradima obitelji Kulmer i kamenolomu donosio određeno poboljšanje životnog standarda. Naime, iako je Hrvatska početkom dvadesetog stoljeća bila izrazito agrarna zemlja postupno se vidi da seoski posjed više nije samodostatan. Tako su i seljacima iz Šestina sve više potrebni industrijski proizvodi i već spomenuti proizvodi obrtnika iz susjednih sela za što im je neophodno bio potreban novac.⁴⁸

Rijetki su veleposjednici svoje radnike isplaćivali novcem, međutim obitelj Kulmer je u međuraću nadnicu plaćala dvadeset dinara. Grof Miroslav Kulmer mlađi pokazao je posebnu socijalnu osjetljivost pa je tako nadničarima u svojem vinogradu nudio i jelo te je jedan od prvih veleposjednika koji je prihvatio sporazum sa Gospodarskom slogom o zajamčenoj isplati nadnica i fiksnom radnom vremenu od deset sati.⁴⁹ Stoga je jasno zbog čega su se samo bogatije obitelji odlučile pružiti sinovima bolje obrazovanje i poslati ih na bolje plaćene poslove u gradu. Samo su još oni najsiromašniji koji nisu imali dovoljno zemlje odlazili u grad kao radnici jer je ipak posao u kamenolomu i vinogradu bio sezonski i stoga nije pružao izvor prihoda tokom čitave godine.⁵⁰ U gradu međutim predstavljaju nekvalificiranu radnu snagu zbog čega su i manje plaćeni, čime ruše cijenu rada, ali svejedno pristaju na takve nadnice obzirom da im rad u industriji nije jedini izvor prihoda.⁵¹ Obitelj Kulmer pokazala je zavidan osjećaj za poduzetništvo na svojem posjedu te su se prilagoditi novostečenim

⁴⁵ Isto. 132/133.

⁴⁶ Isto. 101 i 134.

⁴⁷ Leskovec, Vlatka. „Život u Šestinama između Prvog i Drugog svjetskog rata“. *Povijest u nastavi* 12 (2008). 53.

⁴⁸ Isto. 134.

⁴⁹ Isto. 258/259.

⁵⁰ Isto. 278.

⁵¹ Leskovec, Vlatka. „Život u Šestinama između Prvog i Drugog svjetskog rata“. *Povijest u nastavi* 12 (2008). 52.

prilikama nakon 1848. i 1918. godine pa su ulagali u modernizaciju posjeda o čemu svjedoči tvornica opeke u Mlinovima i električna centrala u blizini izvora potoka Medveščaka. Osim što su izgradili i financijski pomagali seosku školu, Kulmeri su imali i patronat nad crkvom Sv. Mirka sve do odlaska iz dvorca sa posjeda u Šestinama nakon požara 1945. godine.⁵²

Plemstvo se na području uže Hrvatske sredinom devetnaestog stoljeća susreće sa velikim promjenama koje određuju njegovu daljnju egzistenciju sve do nestanka Habsburške Monarhije. Međutim, problemi u poljoprivredi bili su prisutni i ranije posebno nakon Napoleonskih ratova kada dolazi do krize u gospodarstvu ali i sve snažnije konkurencije žita na svjetskom tržištu. Također, prva polovica osamnaestog stoljeća vrijeme je kada i u Habsburškoj Monarhiji dolazi do razvitka kapitalizma, u čemu Hrvatska i Slavonija značajno kaskaju za razvijenim dijelovima Monarhije. Promjene je naročito teško prihvaćalo tzv. „staro plemstvo“, tj. plemstvo koji je taj status zadobilo do konca osamnaestog i početka devetnaestog stoljeća.⁵³ Naime, „staro plemstvo“ je u Hrvatskoj nastojalo zadržati povlastice iz ranijih razdoblja ne uzimajući u obzir da je proizvodnja znatno napredovala te da je industrijalizacija uzela maha. Prkoseći modernizaciji oni su željeli očuvati veleposjed kao glavni izvor prihoda, a ne kao oslonac za daljnje ulaganje u industriju i druge sektore gospodarstva. Također, takvo je plemstvo imalo velikih problema sa radnom snagom na svojim posjedima, budući da je kmetstvo ukinuto te da bivši kmetovi nisu željeli raditi na njihovim posjedima. Napetost između bivših gospodara i podložnika bila je velika zbog činjenice da je iako se ukidaju obveze seljaka prema veleposjednicima, država stala na stranu plemstva.

Godine 1853. započelo je razgraničenje na zajedničkom posjedu bivših kmetova i vlastelina. Naime, seljaci su imali pravo otkupa zemlje ako su njihovi odnosi bili upisani u urbar, što međutim nije bio slučaj zbog čega veliki broj seljaka ostaje bez zemlje, koju naravno mogu kupiti ako imaju novca, što je rijetkost pa dolazi do masovnih odlazaka u prekomorske zemlje. Zbog toga se 1876. godine uvodi obvezno rasterećenje izvanselišnih, krčevinskih, gornjih i činženih zemalja, a seljaku se daje mogućnost da zemlju otkupi u šestomjesečnim obrocima ili je mogao od države zatražiti cijeli iznos u državnim obveznicama te mu se tada taj dug pribrajavao u porez. Provođenje ove odredbe nije bilo jednostavno kao što je zamišljeno, obzirom da se upravo u tom periodu traje velika agrarna kriza zbog koje seljaci nisu u stanju

⁵² Nikolić, Carmen. „Kulmerov dvorac u Šestinama: diplomski rad“. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1997. 6.

⁵³ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. Stoljeća“. Historijski zbornik 24 (1980). 124/125.

podmiriti svoje dugove. Rješenje se nalazi tek 1891.godine kada se dug seljaka pretvara u nove obveznice s kamatom od četiri posto i šezdesetmogodišnjim rokom otplate. Završetkom procesa rasterećenja veleposjedi su bili smanjeni i lišeni besplatne radne snage zbog čega ih nemali broj ne uspijeva ostati rentabilan ostavši orijentiran isključivo na poljoprivredu koja je značajno ovisila o vremenskim prilikama.⁵⁴ No također, postojali su i oni koji su dobivenim novcem, tj. naknadom za ustupljenu zemlju, reorganizirali posjede i otvorili na njima industrijske pogone, iako često povezanih s poljoprivredom pa su tako prednjačile mlinska, šećerna i industrija alkohola te tekstilna i drvna industrija.⁵⁵

Mentalitet velikog dijela domaćeg plemstva u drugoj polovici devetnaestog stoljeća još uvijek je najbolje opisivala poznata rečenica: „Poslove ne sklapa jedan Windisch-gräetz“. Takva konzervativna struja sa liberalnim građanstvom, odnosno trgovcima, poduzetnicima i inteligencijom slagala se jedino po pitanju ukidanja zadruga nastojeći ovdje pronaći radnu snagu za svoje pogone odnosno posjede.⁵⁶ Stoga se konzervativno plemstvo koje se našlo u financijskim problemima, ali i onaj dio koji je nastojao zadržati bolji status, okrenulo prema suradnji s ugarskom vladom. Na taj način lakše su dolazili do kredita, prijeko potrebnih za unaprjeđenje posjeda te su ujedno stvorili jaku protutežu liberalnoj struji koja je predvodila modernizaciju.

Plemstvo u Hrvatskoj bilo je rodbinskim vezama povezano sa plemstvom iz raznih dijelova Monarhije te su s njima nerijetko bili i financijski povezani, međutim u Hrvatskoj je postojao i dio plemstva koji se u svojim poslovima nije okrenuo prema stranim partnerima već prema domaćim poduzetnicima. Veze domaćeg građanstva i domaćeg plemstva postojale su još od preporodnog razdoblja, no one financijske u većoj su mjeri nastale tek krajem stoljeća kada pritisak na privredu, od strane ugarske vlade polako popušta.⁵⁷ Upravo takav primjer predstavlja obitelj Kulmer koja se vrlo rano okreće modernizaciji posjeda, ali i drugim poslovima koji nisu vezani za veleposjed te se povezuje sa domaćim privrednim snagama. Prvi je iz obitelji u tome smjeru krenuo Miroslav Kulmer stariji, kao jedan od organizatora Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske gospodarske izložbe koja se održala u Zagrebu 1864. godine. Hrvatski privrednici smatrali su da je održavanje ovakve izložbe neminovno za rast i razvoj gospodarstva obzirom da su se takve izložbe održavane redovito u zemljama zapadne i

⁵⁴ Šimončić-Bobetko, Zdenka. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. Sv. 1. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 1997. 25/26.

⁵⁵ Isto. 29/30.

⁵⁶ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća“. Historijski zbornik 24 (1980). 125/126.

⁵⁷ Isto. 126/127.

srednje Europe. Trgovačko-obrtnička komora nestankom neoapsolutističkog režima doživljava katarzu izborom novih članova te započinje pripreme za gospodarsku izložbu. Tajnik Komore Josip Ferdinand Devide, po nacionalnosti Čeh, poslan je čak na svjetsku izložbu u London 1862.godine kako bi skupio iskustvo i ideje za izložbu u Zagrebu. Međutim, izložba zasigurno ne bi bila održana da se Komora nije obratila za pomoć Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu i Miroslavu Kulmeru, predsjedniku njegovog Osrednjeg odbora. Također, Miroslav Kulmer bio je u središnji odbor odgovoran za organizaciju izložbe te je upravo on zajedno sa Devideom Hrvatskoj dvorskoj kancelariji uputio dopis u kojem se tražilo dopuštenje za organizaciju i financijska pomoć Gospodarske izložbe.⁵⁸

Gospodarska izložba ucrtala je Zagreb i Hrvatsku na gospodarsku kartu Europe, ali je ona imala i druge učinke, poput povezivanja svih dijelova Trojedne Kraljevine na nacionalnoj, kulturnoj i naravno gospodarskoj osnovi. Miroslav Kulmer zbog svojih je zasluga za organizaciju Zagrebačke gospodarske izložbe postao počasnim građaninom Zagreba.⁵⁹ Međutim, njegovi napori za unaprjeđenje gospodarske slike Hrvatske nisu završili Gospodarskom izložbom, već se zajedno sa Levinom Rauchom upustio u osnivanje „vjeressionice“ ističući da ih je na to potaknula upravo Gospodarska izložba koja je zatvorena svega desetak dana ranije. Prvotni plan bio je skupiti sredstva u domovini, a ukoliko se on ne bi realizirao sredstva bi se potražila u inozemstvu. Ustrojena pravila predviđala su osnivanje podružnica u Hrvatskoj i Slavoniji, a zavod bi davao kredite za pokretne, vrijednosne papire i mjenice te bi se bavio trgovinom za izvoz. Upuštajući se u ovaj pothvat Kulmer i Rauch očito su mislili da će dva milijuna forinti podijeljenih u dionice po dvjesto forinti skupiti znatno lakše nego što je u stvarnosti to i učinjeno zbog čega su pokretanje zavoda odgodili na dvije godine te nakraju odustali od cijelog pothvata.⁶⁰ No, bilo bi iluzorno vjerovati da se je Miroslav Kulmer na ovakav pothvat odlučio samo zbog želje za napretkom hrvatskog gospodarstva i boljitka svojih sugrađana; o tome dovoljno govori činjenica da se u takav pothvat upustio u suradnji sa Levinom Rauchom, jednim od vođa Hrvatsko-vugerske stranke. Naime, početak hrvatskog bankarstva predstavlja Prva hrvatska štedionica (Praštedionica) nastala na vrhuncu preporodnog razdoblja 1846. godine. Prva hrvatska štedionica svoj je posao započela sa samo 77.556 forinti pologa, da bi taj iznos 1967. godine

⁵⁸ Iveljić Iskra. Očevi i sinovi : privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. Stoljeća. Zagreb : Leykam international, 2007. 160/161.

⁵⁹ Isto. 162., 169.

⁶⁰ Isto. 73/74.

bio 960.729 forinti s tendencijom rasta⁶¹, što zasigurno nije promaklo plemstvu koje se sada odlučuje na ulazak u bankarske poslove. Zanimljivo je da je odluku o osnivanju prvog hrvatskog novčanog zavoda na sjednici održanoj 4. ožujka 1946. godine izglasao i Franjo Kulmer, među ostalim narodnim prvacima, što znači da su Kulmeri bili prisutni u domaćim financijskim institucijama od njihovog nastanka.⁶²

Nedostatak kredita osjećao se još od prve polovice stoljeća, ali unatoč tome do 1865. godine u Hrvatskoj i Slavoniji djelovala su tek dva novčarska zavoda⁶³, što je bilo nedostavno obzirom da su krediti sada bili potrebni gotovo cjelokupnom društvu, od seljaka i zemljoposjednika do privrednika i trgovaca.⁶⁴ Unatoč prvotnom neuspjehu, Miroslav Kulmer stariji uspio se uključiti u bankarske poslove preko Hrvatske eskomptne banke koja je bila jedan od osnivača Obće zagrebačke štedionice u kojoj je Kulmer bio predsjednik. Obća zagrebačka štedionica otvorila je svoja vrata 1. listopada 1872. godine, što znači svega sedam mjeseci prije sloma Bečke burze, no ona je unatoč tome u godinama 1873. i 1874. isplatila dividendu svojim dioničarima od 10 odnosno 12 posto. Važno je napomenuti da su dioničari ove štedionice bili ljudi različite provenijencije; bili su tu trgovci, bankari, industrijalci, vlasnici agencija, prijevoznici, građevinski poduzetnici, pripadnici inteligencije te naravno plemići.⁶⁵ Upravo su novčarski zavodi, a prije svega štedionice, bili spona između plemića i bogatog građanstva u procesu stvaranja elitne društvene skupine koja se domaćim kapitalom nastoji izboriti za svoj dio privrednog kolača koji prema kraju stoljeća rapidno raste.⁶⁶

Broj banaka, štedionica i vjerovničkih zadruga značajno raste prema kraju stoljeća, pa ih je tako 1870. godine 14, pet godina kasnije već 61 te 1895. čak 123.⁶⁷ Međutim, treba imati na umu da je Ugarsko-hrvatskom nagodbom potvrđeno da su svi financijski i ekonomski poslovi pod autoritetom zajedničke ugarske vlade pa je tako svako odobrenje za osnivanje novčarskog zavoda moralo proći kontrolu, odnosno odobrenje su mogli dobiti samo oni koji su surađivali sa Peštom. Pojavom novčarskih zavoda na prostoru Hrvatske i Slavonije, koje mađarski kapital nije mogao zaobići na putu prema Jadranu i Balkanskom poluotoku, modernizacija je

⁶¹ Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. *Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice*. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 5., 15.

⁶² Isto. 11.

⁶³ Isto. 8.

⁶⁴ Iveljić Iskra. *Očevi i sinovi : privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. Stoljeća*. Zagreb : Leykam international, 2007. 63.

⁶⁵ Isto. 80.

⁶⁶ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. Stoljeća“. *Historijski zbornik* 24 (1980). 132.

⁶⁷ Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. *Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice*. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 8.

bila neizbježna, ali ju ugarska vlada nije željela ostaviti bez kontrole. Stoga se režim, posebno od dolaska Khuen-Héderváryja na mjesto hrvatskog bana oslanjao na potporu strane aristokracije u Slavoniji, plemića činovnika ali i pojedinih građana koje je pridobio obećanjima o prosperitetu njihovih poduzeća i usponom na društvenoj ljestvici.⁶⁸ Osim nedostatka kapitala bez kojeg unaprjeđenje proizvodnje i otvaranje nove nije bilo moguće, hrvatsku je privredu gušila i politika koju je ugarska vlada provodila o pitanju željeznica na svojem teritoriju. Željeznička mreža Ugarske građena je tako da je velika većina pruga spajala periferiju sa glavnim gradom, dok su drugi gradovi među sobom bili loše povezani jer se najčešće moralo putovati preko Budimpešte što nije uvijek bila najkraća relacija. Takva politika posebno je pogađala hrvatski prostor jer su Hrvatska i Slavonija bile povezane željeznicom samo zaobilaznim putem preko Ugarske. Također, cijene prijevoza robe željeznicom od Slavonije do Rijeke bile su niže tim istim zaobilaznim putem nego kraćim putem preko Siska, a što je još apsurdnije brašno je iz Budimpešte do Rijeke putovalo jeftinije nego brašno iz Zagreba ili Karlovca.⁶⁹ Opozicija naravno nije ovu agresiju režima gledala skrštenih ruku. Grof Ivan Drašković, nakon pretvaranja Narodne stranke u instrument bana Khuen-Héderváryja, osjeća da u opoziciji nedostaje stranka koja bi tražila poštivanje odredbi iz Hrvatsko-ugarske nagodbe. Stoga grof Drašković kao član aristokracije oko sebe okuplja ljude koji su lojalni Beču ali se protive agresivnoj i jednostranoj politici ugarske vlade te osniva 1885. godine stranku *Centrum*.⁷⁰ Upravo ovakva politička opcija, koja se oslanja na povjerenje u pravednost središta Monarhije te predstavlja umjerenu opoziciju mađarskom nacionalizmu, privukla je Miroslava Kulmera mlađeg u svoje redove. Međutim, unatoč koaliciji cjelokupne opozicije ban Khuen-Héderváry uspio je slomiti otpor uz blagoslov bečkog dvora.⁷¹ Miroslav Kulmer se tada povukao iz političkog života te se posvetio svojem posjedu i drugim privrednim aktivnostima. Najvažniji događaj za njegovu buduću političku i gospodarsku ulogu na hrvatskom prostoru zbilo se 1897. godine kada postaje predsjednikom Prve hrvatske štedionice.

Prva hrvatska štedionica bila je najjača uzdanica domaćeg kapitala, a dolaskom Miroslava Kulmera na čelo njezino se poslovanje širi na kvantitativnoj i kvalitativnoj razini. Naime, od svojeg nastanka Prva hrvatska štedionica nije povećavala dioničku glavnica koja je iznosila

⁶⁸ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća“. *Historijski zbornik* 24 (1980). 129/130.

⁶⁹ Šidak, Jaroslav. *Povijest hrvatskog naroda* : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 127/128.

⁷⁰ Isto. 136.

⁷¹ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća“. *Historijski zbornik* 24 (1980). 130.

40.000 forinti iako je bilanca svake godine bila u sve većem plusu, što znači da je zahvaljujući pretjeranom oprezu Štedionici obuzdavan rast.⁷² Novo vodstvo Štedionice po svojem dolasku deseterostruko povećava glavnicu, pa ona tada iznosi 400.000 forinti srebra, no to je tek prvo u nizu povišenja glavnice koja dvadeset godina kasnije iznosi čak deset milijuna kruna.⁷³ Snaga Prve hrvatske štedionice vidi se i po cijeni njezinih dionica koje su se po otvaranju Zagrebačke burze kretale od 6260 do 6280 kruna, a samo nekoliko dana kasnije dionicu se nije moglo kupiti niti za 6300 kruna. Za usporedbu, cijene dionica Hrvatske eskomptne banke, koje su bile druge po visine, kretale su se od 603 do 606 kruna za dionicu.⁷⁴ Dolaskom nove uprave započinje i plan za preseljenje iz Duge ulice⁷⁵ u novu poslovnu palaču na današnjem Cvjetnom trgu, koju je projektirao Josip pl. Vancaš. Štedionica osniva sve više svojih filijala na području Hrvatske čime prestaje biti lokalni novčarski zavod koncentriran isključivo na zagrebačkom području.⁷⁶

Širenjem poslovanja Prve hrvatske štedionice, Miroslav Kulmer odlučuje se na daljnji korak u razvoju hrvatskog gospodarstva. On je naime bio član Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva (HSGD) još od 1885. godine, a od 1907. godine postaje predsjednik Društva nastavivši tako tradiciju obitelji, obzirom da je i njegov otac šezdesetih godina devetnaestog stoljeća obnašao tu funkciju. Dolazak na vodeću poziciju u HSGD-u u uskoj je vezi sa njegovim povratkom u politiku kroz Hrvatsku naprednu stranku, pod vodstvom Ivana Lorkovića, koja ulazi u Hrvatsko-srpsku koaliciju. Pod novim vodstvom, dolazi do promjene u organizaciji HSGD-a koje sada postaje središnja zadruga u Zagrebu s ciljem napretka domaćeg gospodarstva u cjelini.⁷⁷ Osnovan je poslovni odbor sa dvadeset članova, svjetovne i crkvene provenijencije, većinom pripadnika hrvatsko-srpske koalicije, a među njima i Ljudevit Kulmer, Miroslavov stariji brat. Međutim, većina članova, a među njima i grof Miroslav Kulmer nemaju vremena za tekuće poslove društva obzirom da se radi uglavnom o uspješnim poduzetnicima i ljudima na visokim dužnostima. Stoga se gotovo svi poslovi društva nalaze u rukama glavnog tajnika dr. Franje Poljaka, ravnatelja trgovačkog odjela

⁷² Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 15.

⁷³ Kruna je kao valuta zamijenila forintu od 1.siječnja 1900.

⁷⁴ Kolar-Dimitrijević, Mira. „O osnutku i radu Zagrebačke burze do 1945. godine“. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 1 (1995). 200.

⁷⁵ Današnja Radićeva ulica

⁷⁶ Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 23, 25, 27.

⁷⁷ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925.“ Povijesni prilozi, br. 10 (1992.). 256/257.

Milivoja Kerdića i Milana Krištofa koji uređuje glasilo *Gospodarski list* i *Gospodarski kalendar*.⁷⁸

Novčani i robni promet HSGD-a pod novim vodstvom bio je u konstantnom porastu, što znači da se nabavlja sve više vagona sjemenja, umjetnog gnojiva i strojeva za poljoprivredu, dok s druge strane sve više poljoprivrednih proizvoda izlazi na tržište te sve više zadruga prihvaća HSGD kao svoju središnjicu. Glasilo *Gospodarski list* služilo je za obrazovanje poljoprivrednika, a *Gospodarsko društvo* ubrzo postaje toliko relevantno da vlada od njega traži savjete za gospodarska pitanja. Miroslav Kulmer pomagao je HSGD-u tako što je kao predsjednik Prve hrvatske štedionice odobravao zajmove za poslove HSGD-a po relativno niskoj kamatnoj stopi pazeći da se ne prekorače kreditne mogućnosti *Gospodarskog društva*.⁷⁹

Zanimljivo je da se jedan plemić sa grofovskom titulom iz obitelji koja je tradicionalno okrenuta prema bečkom središtu odlučio na suradnju sa domaćim kapitalom i političkim snagama. Naime, kada govorimo o Kulmeru trebamo na prvo mjesto staviti njegovu privrednu ulogu, a na drugo njegovo političko opredjeljenje i djelovanje. Kulmeri su od primitka plemićkog statusa bezrezervno podržavali Beč, no u promijenjenim okolnostima; nastankom Austro-Ugarske i pojavom modernih ekonomskih odnosa, stari sustav vrijednosti polako nestaje pa nekadašnji podložnici dvora oportunistički okreću leđa režimu. Dakako za takav razvoj događaja najzaslužniji je upravo bečki dvor koji je jednako tako postupio oportunistički i prepustio hrvatsko plemstvo i građanstvo na volju mađarskoj vladi i njezinom instruiranom režimu na vlasti u Hrvatskoj. Khuenov režim koji je nastojao zaustaviti povezivanje domaćeg plemstva i građanstva i njihovo jačanje na ekonomskom planu prema kraju stoljeća polako je gubio dah jer je taj proces bio nezaustavljiv obzirom da je većina domaćih, uključujući i srpske, gospodarstvenika uvidjela da suradnja s režimom ne nudi dugoročni prosperitet. Ugarska vlada nastojala je raznim odlukama i zakonima zaustaviti proces industrijalizacije i okrupnjivanje hrvatskog kapitala kako bi ovo područje ostalo u neku ruku kolonija iz koje se uzimaju jeftine sirovine, a vraćaju skupi gotovi proizvodi. Međutim, taj обруč koji je stezao domaću privredu počeo je pucati prije svega ujedinjenjem političke opozicije u otporu režimu 1903. godine te izrazito povoljnim ekonomskim uvjetima koji traju od 1904. do 1907. godine.⁸⁰

⁷⁸ Isto. 259.

⁷⁹ Isto. 260/261.

⁸⁰ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. Stoljeća“. *Historijski zbornik* 24 (1980). 133-135.

U samo pet godina od 1902. do 1907. dolazi gotovo do udvostručenja broja novčanih zavoda, sa 485 na 842 te značajnog porasta štednih uložaka, sa sto tri na sto sedamdeset i četiri milijuna kruna.⁸¹ Grof Miroslav Kulmer uspio je ujediniti sve protiv čega se režim u Hrvatskoj borio. On je naime, pokrenuo modernizaciju, ali i industrijalizaciju svojeg posjeda u Šestinama gdje je izgradio ciglanu, ali i malu električnu centralu.⁸² Također, kao predsjednik Prve hrvatske štedionice imao je pod kontrolom značajan dio industrije, točnije pedeset i jedno industrijsko poduzeće, te naravno veliki kapital obzirom da je Praštedionica okupljala još šesnaest banaka i kreditnih zavoda.⁸³ Prva hrvatska štedionica bila je neizravno povezana i sa češkim kapitalom preko Ljubljanske kreditne banke, koju je osnovala češka Živnostenská banka. Također, Praštedionica uz pomoć Ljubljanske kreditne banke i Jadranske banke iz Trsta; također podružnicom Živnostenske banke, nastoji ojačati domaći kapital u Dalmaciji, čime zadire i u austrijski dio Monarhije.⁸⁴ Ústřední banka českých spořitelien još je jedna predstavница češkog kapitala, koja se povezuje sa najjačim domaćim bankama i štedionicama s ciljem prodora češkog kapitala preko južnoslavenskog dijela Monarhije na Balkan.

Međutim, politička potpora od strane Čeha izostaje obzirom da Hrvatsko-srpska koalicija svoju političku pobjedu nastoji osigurati uz pomoć mađarske oporbe, a mađarski kapital, jednako je kao i austrijski, češkom kapitalu najveći konkurent.⁸⁵ Afirmacija domaćeg kapitala zasigurno ne bi bila tako značajna da uz Hrvatsko-srpsku koaliciju nije stupio i Vladimir Nikolić pl. Podrinski, srpski veleposjednik koji usko surađuje sa Miroslavom Kulmerom na poslovnom i političkom planu. Nikolić je svoj plemićki status stekao usponom u činovničkoj službi u vrijeme Khuenove vladavine. Zbog svojih je zasluga nagrađen funkcijom velikog župana Modruško-riječke županije koju je obnašao od 1895. do 1905. godine kada se sukobljava s Khuenovim najbližim suradnikom Nikolom Tomašićem te prelazi u redove dotadašnjih protivnika. Koaliciji nije smetao njegov politički pedigree, dok je njemu kao članu bogate trgovačke obitelji odgovarao ekonomski smjer Hrvatsko-srpske koalicije, predstavnice domaćeg kapitala.⁸⁶ Upravo je Nikolić, nakon pobjede Hrvatsko-srpske koalicije na izborima

⁸¹ Gross, Mirjana. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1960. 24.

⁸² Nikolić, Carmen. „Kulmerov dvorac u Šestinama.“ Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1997. 6.

⁸³ Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 40.

⁸⁴ Gross, Mirjana. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1960. 25/26.

⁸⁵ Isto. 26/27.

⁸⁶ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. Stoljeća“. Historijski zbornik 24 (1980). 137.

u svibnju 1906. godine, kao predstavnik vlade napao privilegiranu Hipotekarnu banku te znatno pridonio da se povuče odredba iz Khuenovog doba po kojoj se novac zemaljskih zaklada smije ulagati samo u papire Hipotekarne banke. Cilj ovog pothvata bio je da se oslabi mađarski kapital u Hrvatskoj, a sukladno tome da se ojača domaći. Nikolić je takvu odluku dočekao s oduševljenjem obzirom da je bio član ravnateljstva Prve hrvatske štedionice kojoj je Hipotekarna banka glavni konkurent.⁸⁷

Međutim, nakon sloma politike Novog kursa i rušenja Hrvatsko-srpske koalicije s vlasti, Pešta preko institucije bana ponovno nastoji politički i ekonomski oslabiti opoziciju. Novoizabrani ban Pavao Rauch nastoji svim načinima napasti pojedince i ustanove koje pomažu Hrvatsko-srpskoj koaliciji, a najveći i najjači napad predstavlja *Veleizdajnički proces* usmjeren protiv hrvatskih Srba s ciljem njihovog diskreditiranja i razbijanja hrvatsko-srpskog jedinstva u otporu režimu. Dakako, domaću privredu i dalje koči činjenica da ugarska vlada ima monopol nad željeznicom i samim time ima pravo određivanja cijena prijevoza koji dakako svakom odredbom ide na štetu hrvatskih privrednika. Osim ovih instruiranih napada domaće je privrednike pogodila i svjetska ekonomska kriza koja započinje 1907.godine, ali njezinim završetkom ne dolazi do ponovnog uzleta zbog toga što je izvoz domaćih proizvoda bio usmjeren na Balkan; gdje se prvo vodio carinski rat između Austro-Ugarske i Srbije, potom dva Balkanska rata koji su otežavali trgovinsku razmjenu te u konačnici Prvi svjetski rat koji započinje upravo na Balkanu.⁸⁸ Unatoč tome, grof Miroslav Kulmer na poslovnom planu sve više napreduje, što najbolje pokazuje Prva hrvatska štedionica koja svojim djelovanjem uspijeva gotovo u potpunosti anulirati krizu koja bi nastala u bankarskom sektoru zbog nedostatka kapitala. Naime, zbog svjetske ekonomske krize koju je uzrokovala nestašica novca u Sjedinjenim Američkim Državama, strani su kreditori otkazali kredite hrvatskim bankama i štedionicama pa je na njihovo mjesto uskočila upravo Prva hrvatska štedionica.⁸⁹ Zanimljivo je da Kulmer unatoč političkom porazu Koalicije ima sve važniju političku ulogu, obnašajući osim funkcije saborskog zastupnika za Hrvatski i Ugarski sabor i funkciju carskog savjetnika za gospodarska pitanja.⁹⁰

⁸⁷ Gross, Mirjana. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960. 35/36.

⁸⁸ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 260.

⁸⁹ Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 33.

⁹⁰ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925.“ Povijesni prilozi, br. 10 (1992.). 256.

Prvi svjetski rat ne zaustavlja rad i rast institucija kojima predsjedava Miroslav Kulmer pa tako 1917. godine Prva hrvatska štedionica bilježi rekordnu sumu štednih uloga dok Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo u ratnim godinama bilježi rast prometa i značajan rast broja članova.⁹¹ Stoga ne čudi da u novu državu Kraljevinu Srba Hrvata i Slovenaca Praštedionica ulazi kao najjača novčarska institucija. Prva hrvatska štedionica po završetku Prvog svjetskog rata svojim je kapitalom nadjačala donedavno nedostižne banke s područja Austro-Ugarske poput praške Živnostenske banke ili Peštanske ugarske komercijalne banke, jednu od najjačih bankovnih institucija srednje Europe. Prvih nekoliko godina u Kraljevini SHS Praštedionica bilježi znatan porast prometa, prije svega štednih uložaka koji se u samo dvije godine od 417.694.722 kruna krajem 1918.godine penju na 962.009.384 kruna krajem 1920.godine. Međutim, poslovni napredak, iako kratkotrajan, grofa Miroslava Kulmera u novoj državi bio je veliki izuzetak obzirom na to kako je režim u Beogradu krenuo u obračun sa plemstvom na području Hrvatske i Slavonije.

Plemstvo u novoosnovanoj državi postaje stigmatizirana društvena skupina pa veliki broj plemića odbacuje svoje titule te se izjednačava s narodom dok ostali plemići koji imaju tu opciju, odlaze svojim rođacima u Austriju, Mađarsku ili Njemačku. Plemstvo je izgubilo svoj privilegirani položaj uvođenjem općeg prava glasa za sve punoljetne muškarce, a najveći udarac plemstvo je zadobilo oduzimanjem imovine kroz agrarnu reformu.⁹² Agrarna reforma na području Hrvatske započela je odmah po raspadu Austro-Ugarske Monarhije i osnivanju Države Slovenaca Hrvata i Srba, ali obzirom da je ta država postojala svega nešto više od mjesec dana, posao reforme nastavljen je u Kraljevini SHS. Regent Aleksandar Karađorđević u svojem *Manifestu narodu* od 6. Siječnja 1919. godine izražava želju da se provede pravedna raspodjela velikih posjeda i odgovarajuća naknade za iste te da se ukinu zavisni odnosi između seljaka i vlastelina.⁹³ Ubrzo, točnije 25. veljače iste godine, vlada donosi *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme* koje se sastoje od osam nepotpunih i općenitih točaka, ali je u njima jasno naznačena budućnost veleposjednika. Naime, svi veliki posjedi se oduzimaju i daju u ruke seljacima, a isplata bivšim vlasnicima biti će provedena naknadno za što jamči država. Također, velike šumske površine prelaze u državno vlasništvo te se

⁹¹ Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. *Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice*. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 28. i Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruha 1907-1925.“ *Povijesni prilozi*, br. 10 (1992.). 264/265.

⁹² Kolar-Dimitrijević, Mira. „Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit“ *Oesterreichische Osthefte : Zeitschrift fuer Mittel-, Ost- und Suedosteuropaforschung*, (1995.). 459.

⁹³ Šimončić-Bobetko, Zdenka. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.* Sv. 1. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 1997. 128.

oduzimaju svi posjedi habsburške vladarske dinastije i vladarskih dinastija svih neprijateljskih država, ali i posjedi koji su dobiveni od habsburške dinastije, a nisu od tada promijenili vlasnika.⁹⁴ U strahu od širenja boljševičke revolucije koja je bjesnila u Mađarskoj vlast u Beogradu privremeno rješenje nalazi u davanju zemlje seljaštvu u jednogodišnji zakup zadržavši tako kontrolu kome će zemlja biti dodijeljena, što znači da simpatizeri boljševika nisu ulazili u krug onih koji su dobili zemlju u zakup.⁹⁵ Veleposjednicima je zabranjena prodaja ili opterećivanje posjeda hipotekom, a na slobodno korištenje im je dana ona zemlja koja nije dodijeljena u zakup; pošto se radilo o lošoj zemlji, ona nije bila obrađena, dok vlasti donose odredbu kojom neobrađena zemlja dolazi pod državnu upravu.⁹⁶ Godine 1920. zakup zemljišta produžen je na još četiri godine, a veleposjednici su nakon šest godina provođenja agrarne reforme bili glavni zagovornici za njezino dovršenje, obzirom da svoje posjede nisu mogli isplativo obrađivati te da za njih nisu mogli dobiti kredite, nastojeći tako dobiti barem odštetu koja im je zajamčena i po *Vidovdanskom ustavu*.⁹⁷

Vlast u Beogradu s posebnom se žestinom okomila na mađarske, austrijske i njemačke državljane karakterizirajući ih kao državljane neprijateljskih zemalja. Vojska Kraljevine SHS u prvim je godinama dopustila „osvetu“ nad ovim stanovništvom pa je tako veleposjednicima zaposjednuta zemlja i odvedena stoka, onemogućivši im tako nastavak života u Kraljevini SHS. Međutim, na udaru su se našli svi pripadnici ovih naroda bez obzira na socijalni status. Mađari, Austrijanci i Nijemci izgubili su sva politička prava, a čak im je u prvih nekoliko godina bilo uskraćeno pravo na državljanstvo u Kraljevini SHS već im se sugerirano da napuste zemlju te potraže utočište u matičnim zemljama.⁹⁸ Plemstvo je novom režimu posebno smetalo obzirom da je ono predstavljalo tradicionalne nositelje hrvatske državnosti, ali i zbog obiteljskih mreža kojima je plemstvo na području Austro-Ugarske bilo isprepletano. Prvih godina nakon Svjetskog rata Beograd je bio u konstantnom strahu od restauracije Habsburgovaca na vlast u Austriji ili Mađarskoj pa je nastojalo oslabiti plemstvo, čije su obiteljske veze predstavljale zadnju uspomenu na Monarhiju.⁹⁹

Međutim, obitelj Kulmer, a prije svih grof Miroslav Kulmer, ostala je pošteđena gubitka vlasništva nad posjedom zbog svoje suradnje s Beogradom. Naime, Miroslav Kulmer, u novoj

⁹⁴ Isto . 131.

⁹⁵ Isto. 131/132.

⁹⁶ Isto. 132/133

⁹⁷ Isto. 132-135

⁹⁸ Isto. 161-163.

⁹⁹ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit“ Oesterreichische Osthefte : Zeitschrift fuer Mittel-, Ost- und Suedosteuropaforschung, (1995.). 457.

državi nazivan i „narodni grof“, postaje osoba od povjerenja režima, kojemu služi kao karta za ulazak u sve pore hrvatske privrede.¹⁰⁰ Miroslav Kulmer sudjelovao je u delegaciji koja je regentu Aleksandru prvog prosinca 1918. pročitala Adresu te je zatim postao član privremene vlade u Beogradu.¹⁰¹ Zbog svojeg angažmana u stvaranju države i suradnje sa režimom Miroslav i drugi članovi obitelji Kulmer ostali su pošteđeni agrarne reforme, tj. dopušteno im je da svoje posjede parceliraju i prodaju te na taj način odmah steknu novac na koji su drugi plemići čekali godinama ili ga uopće nisu dočekali.¹⁰²

Poslijeratne godine donose napredak institucijama kojima je Miroslav Kulmer na čelu pa tako HSGD za godine 1919. i 1920. Ne traži nikakvu pomoć države iako se radi o društvu koje između ostalog nabavlja hranu za pasivne krajeve čitave Kraljevine. Društvo financijski odlično stoji za što je najviše zaslužan upravo Kulmer koji preko Praštedionice odobrava kredite Društvu, što pridonosi jačanju proizvodnje za izvoz, pa tako samo u 1919. godini HSGD dobiva dozvolu za izvoz pet tisuća svinja, tristo vagona kukuruza, pedeset vagona graha i deset vagona jaja.¹⁰³ Međutim, već sljedeće godine dolazi do problema u radu Društva; uvode se velike carine na izvoz poljoprivrednih proizvoda i stoke te se donosi odredba prema kojoj se trećina izvezene robe mora uplatiti u državnu blagajnu po fiksnoj valuti, odnosno u dinaru koji sve više jača u odnosu na krunu zbog čega financijski pate dijelovi države zapadno od Drine. Također, prilikom nabave ili prodaje poljoprivrednih proizvoda država uzima dodatnih tri posto, a upravo se 1920. godine počinju osjećati prvi problemi u poljoprivredi zbog razbijanja veleposjeda, koji su zbog svoje organizacije mogli proizvesti puno više nego mnogo malih posjeda na istoj površini; za što je direktno odgovoran dr. Franjo Poljak ministar agrarne reforme većim dijelom 1919. godine i osoba duboko involvirana u rad HSGD.¹⁰⁴ Franjo Poljak kao osoba sa najviše moći i angažmana Društvo odvodi u sve mutnije poslove, nastojeći sakriti loše poslovanje. Poljak protivnike u HSGD zamjenjuje svojim bliskim prijateljima, a kao član upravnog odbora dobiva mandat na šest godina i razne obveze koje mu učvršćuju poziciju. Međutim, sredinom 1920. godine dug prema Prvoj hrvatskoj štedionici iznosi više od četrdeset milijuna kruna; stalna potreba HSGD za kreditom navodi dr. Franju Poljaka da se zauzme za stvaranje SVEDRUG-a, Središnje

¹⁰⁰ Isto. 470

¹⁰¹ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925.“ Povijesni prilozi, br. 10 (1992.). 256.

¹⁰² Kolar-Dimitrijević, Mira. „Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit“ Oesterreichische Osthefte : Zeitschrift fuer Mittel-, Ost- und Suedosteuropaforschung, (1995.). 457.

¹⁰³ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925.“ Povijesni prilozi, br. 10 (1992.). 270/271.

¹⁰⁴ Isto. 271.

privredne i zadružne banke koja HSGD-u prodaje kredit od dvadeset i pet milijuna kruna. Ovim je potezom Društvo sakrilo od Praštedionice svoju stvarnu bilancu te nastavilo financijski tonuti.¹⁰⁵ Posljednje dvije godine rada društva, od 1922. do 1924., obilježilo je nekontrolirano širenje i fuzioniranje sa raznim drugim društvima, a poslovanje se obavlja preko SVEDRUG-a koji je direktno vezan u državnu Narodnu banku. Godine 1924. dolazi do prestanka dobre suradnje između vlasti i HSGD, a Poljak koji je do tada imao srdačne odnose sa Beogradom postaje svjestan da su se odnosi promijenili, tj. postali su isključivo poslovni.¹⁰⁶ Narodna banka sredinom iste godine zahtjeva isplatu dugova, a zajedno s time vlasti traže odlazak Poljaka iz Društva; samo nekoliko dana kasnije zatraženo je da svi članovi upravnog i nadzornog odbora svojom imovinom zajamče vraćanje kredita Narodnoj banci. Krajem godine Ministarstvo trgovine i industrije postavlja svojeg čovjeka za upravitelja čime je sudbina HSGD zapečaćena.¹⁰⁷ Grof Miroslav Kulmer ostavljen je da sam pokrije dugove HSGD pa je tako 2. prosinca dopustio da Praštedionica stavi hipoteku na njegovu imovinu čime je započela tiha likvidacija Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva.¹⁰⁸

No, takav razvoj događaja u HSGD-u nije ozbiljno naštetio Kulmeru zato što se raspad HSGD-a dogodio u godini kada Prva hrvatska štedionica bilježi svoj najveći uspjeh. Iste godine kada Kulmer stavlja hipoteku na svoju imovinu Prva hrvatska štedionica bilježi promet veći od devedeset i tri milijarde dinara dok krediti koje ona izdaje premašuju kredite Narodne banke za sto milijuna dinara. Dakako, vlasti u Beogradu ne gledaju blagonaklono na poslovni uspjeh Prve hrvatske štedionice te nastoje ojačati poziciju državnih banaka u odnosu na privatne. Međutim, Prva hrvatska štedionica bila je dovoljno jaka da izdrži samo pritisak od strane Beograda, koji je možda mogao biti i veći da Kulmer nije obnašao dužnost zamjenika guvernera Narodne banke; no kada 1929. godine dolazi do svjetske ekonomske krize Praštedionica upada u znatne poslovne probleme.¹⁰⁹ Godine 1931., kada je kriza bila u svojem punom jeku dolazi do sloma bečkog Kredit-Anstalta putem kojeg je Prva hrvatska štedionica bila povezana sa inozemnim kapitalom, što stvara paniku među štedišama te oni u masovnom broju odlaze podiči svoj novac. Budući da Prva hrvatska štedionica nije imala dovoljno gotovine za isplatu svojim štedišama, ona je započela sa rasprodajom svoje imovine

¹⁰⁵ Isto. 272/273.

¹⁰⁶ Isto. 274-279.

¹⁰⁷ Isto. 281-282.

¹⁰⁸ Isto. 283.

¹⁰⁹ Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 40-42.

i to u besćenje jer joj je novac trebao odmah. Vlasti nisu htjele pomoći privatnim novčanim zavodima ograničenjem iznosa koji se može podignuti, tako da je navala na šaltere trajala više od pola godine, od rujna 1931. do travnja iduće godine. Sveukupno je do 1934. godine Prva hrvatska štedionica isplatila milijardu i tristo milijuna dinara vjerovnicima.¹¹⁰ Velik dio ovih potraživanja podmirio je kao predsjednik ove institucije Miroslav Kulmer o svome trošku, a to znači da je morao rasprodati veći dio svoga posjeda.

Miroslav Kulmer već po svršetku Prvog svjetskog rata uvidio je da neće moći zadržati posjed u dotadašnjoj veličini pa je krenuo sa njegovom reorganizacijom, tj. prodajom dijela posjeda. Naime, zeleni kadar pojavio se još za ratnih godina, a broj dezertera kojima je glavni izvor prihoda bila pljačka popeo se do kraja rata na nekoliko desetaka tisuća ljudi, pa su stoga bogati plemići i trgovci s pravom bili u strah za svoju imovinu ali i živote. Međutim, pošto je glasilo za simpatizera nove države i surađivao ministarstvom za agrarnu reformu, njegov posjed ostao je netaknut sve do 1935. godine kada je ekspropirano svega nešto više od devedeset i dva jutra.¹¹¹ No, poslovni neuspjesi, a sukladno s time i obveze koje je na sebe preuzeo, primorali su Miroslava Kulmera na prodaju znatnog dijela posjeda pa je tako njegov posjed agrarnu reformu dočekao sa više od tisuću jutara manje nego neposredno nakon rata.¹¹² Miroslav Kulmer svoje je poslovne neuspjehe sa Hrvatsko-slavonskim gospodarskim društvom i Prvom hrvatskom štedionicom podnio stoički te se ponio „plemički“ osiguravši mnogim malim štedišama i vjerovnicima sigurnost i pomoć zbog čega je izgubio velik dio svoga posjeda, prvenstveno šuma u zagrebačkom podsljemenskom području.¹¹³

Miroslavov brat Ljudevit također je prošao gotovo neokrznut kroz agrarnu reformu; svoj posjed u Šupljoj Lipi prenio je na sina Franju koji je taj posjed prodao jednom švicarskom dioničkom društvu zbog čega se na tom posjedu reforma provodila s posebnim obzirom. Sveukupno, na tri posjeda ukupne veličine više od tisuću jutara, oduzeto mu je samo pedeset i šest katastarskih jutara zemlje.¹¹⁴ Drugi Miroslavov brat Milan, uspio je prodati više od četiristo jutara svojeg posjeda, međutim te prodaje nisu smjele biti zabilježene u gruntovnici dok se u katastru vide promjene na posjedu to jest njegovo smanjenje i usitnjavanje, koje je

¹¹⁰ Isto. 43/44.

¹¹¹ Šimončić-Bobetko, Zdenka. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. Sv. 2. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 2000. 345.

¹¹² Isto. 345.

¹¹³ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit“ Oesterreichische Osthefte : Zeitschrift fuer Mittel-, Ost- und Suedosteuropaforschung, (1995.). 471.

¹¹⁴ Šimončić-Bobetko, Zdenka. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. Sv. 2. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 2000. 347.

nastavljeno i sa njegovim sinom Miroslavom kojemu je Ministarstvo poljoprivrede potvrdilo sto pedeset i dva kupoprodajna ugovora za posjed u kotaru Krapina. Milanov sin Aleksandar nije želio prodavati svoj posjed dok je imao priliku te je 1932. godine bio dužan sto osamdeset tisuća kruna poreza zbog čega mu je posjed došao pod hipoteku te se nije održao do početka Drugog svjetskog rata¹¹⁵

¹¹⁵ Isto. 347-349.

Obitelj Kulmer u političkom životu Hrvatske

Obitelj Kulmer na prostor Hrvatske dolazi još u sedamnaestom stoljeću obnašajući vojne zadaće na ovim prostorima, koji su još uvijek u opasnosti od osmanskih provala, a vojnu službu obnašao je barem jedan član obitelji iz svake generacije do kraja devetnaestog stoljeća. Nakon što je Ivan Josip 1740. godine dobio hrvatsko i Ivan Emilijan zajedno sa sinovima 1785. godine ugarsko plemstvo, put za ulazak u politiku u politiku bio je otvoren obzirom da je plemstvo tada imalo monopol nad politikom. Međutim, prvi iz obitelji se aktivno u politiku uključuje Franjo Kulmer priključivši se ilircima u preporodnom razdoblju. Franjo Kulmer nakon završetka Pravnog fakulteta započinje sa svojim usponom u činovničkoj službi na bečkom dvoru gdje postaje prisjednik Banskog stola, a obzirom da posjeduje hrvatsko i ugarsko plemstvo te spada u visoko plemstvo, imao je pravo na sudjelovanje na Ugarskom saboru. Otvorena agresija mađarskih zastupnika na Saboru pridobila ga je za hrvatsku stvar te se priključio radu Narodne stranke u borbi protiv mađarizacije. Kulmer je u stranci predstavljao umjerenu struju koja je željela pomirbu sa mađaronima, ali i suradnju sa mađarskim konzervativcima. Naime, Kulmeri izvorno pripadaju plemstvu s područja Koruške, a obzirom da su ujedno i armalisti, njihov je odnos sa dvorom oduvijek bio blizak, zbog čega je Franjo Kulmer uvijek imao informaciju više od svojih suradnika ili protivnika pa je znao da će popuštanje od strane iliraca biti zapaženo na dvoru. Kao ministar za Hrvatsku u vladi kneza Schwarzenberga i predstavnik Hrvatskog sabora na bečkom dvoru imao je veliki utjecaj na izbor Josipa Jelačića za hrvatskog bana. Franjo Kulmer gledao je cijelo revolucionarno razdoblje iz više perspektiva, tj. imao je uvid u stanje na dvoru i u Hrvatskoj, ali i međunarodnu političku situaciju te je dobivao informacije s bojišta. Također, Kulmer je poznao mnoge utjecajne ljude onog vremena osobno pa je tako znao za svaku skrivenu namjeru ljudi oko dvora. Međutim, sve informacije i poznanstva nisu mu mnogo pomogle da promjeni tijek političkih zbivanja u Hrvatskoj u revolucionarnim godinama krajem četrdesetih godina. Franjo Kulmer nastojao je okrenuti hrvatske političke prvake prema suradnji sa Bečom, no njihova su stremljena otišla bitno drugačijim putem zbog čega izražava svoje nezadovoljstvo u korespondenciji sa Josipom Jelačićem.¹¹⁶ Svoje namjere Kulmer je proveo tek po gušenju revolucionarnih težnji i uspostavi neoapsolutizma koji provodi s posebnom

¹¹⁶ Nemeth, Krešimir. „Nekoliko neobjavljenih pisama iz korespondencije Kulmer-Jelačić (19. III. – 5. V. 1949.)“. Arhivski vjesnik 1. (1958). 333/334.

revnošću. Njegov brat Miroslav Kulmer stariji obnašao je vojnu službu, a najaktivnije godine u službi imao je upravo u revolucionarnom razdoblju, sudjelujući u gušenju talijanskog i mađarskog nacionalnog pokreta zbog čega napreduje u službi da bi potom dobio i grofovski naslov koji od tada ostaje nasljedan u obitelji. On je također obnašao i civilne političke dužnosti pa je tako bio zastupnik Hrvatskog sabora te je više puta biran za člana zagrebačkog gradskog poglavarstva.¹¹⁷

Međutim, pravu političku utakmicu obitelj Kulmer nije doživjela sve do trena kada na političku scenu stupa Miroslav Kulmer mlađi. Njegov stric i otac imali su doduše značajne političke uloge ali su ih obnašali u vrijeme kada nisu postojale moderne političke stranke te u vrijeme nepostojeće ili prividne ustavnosti. Politička karijera Miroslava Kulmera započinje osamdesetih godina devetnaestog stoljeća kada apsolutnu vlast u Hrvatskoj drži grof Károly Khuen-Héderváry. Khuen-Héderváry dolazi na mjesto bana nakon velikih protumađarskih nemira koji su zahvatili Hrvatsku 1883. godine, zbog uvođenja dvojezičnih natpisa na državne institucije iako je Hrvatsko-ugarskom nagodbom bilo zajamčeno da će hrvatski jezik biti jedini službeni jezik u Trojednoj Kraljevini. Otporu mađarizaciji pridružili su se svi društveni slojevi pa je ugarska vlada na čelu sa Tiszom bila primorana uvesti komesarijat, tj. vojnu upravu na prostoru Hrvatske. Carska vojska drakonskim kaznama i silom ubrzo smiruje pobune seljaka nakon čega dolazi do kompromisa između Tiszine Liberalne stranke i Narodne stranke prema kojem se sa zgrada državnih institucija miču dvojezični grbovi, ali se ne vraćaju stari na hrvatskom već „nijemi“ grbovi. Iako Narodna stranka često popušta prema ugarskoj vladi ona doduše čuva hrvatsku autonomiju zajamčenu Nagodbom iz 1868. godine dok većina stanovništva podržava pravaše koji se potpuno protive Nagodbi i politici koju Pešta i Beč provode u Hrvatskoj. No, takvo se stanje mijenja dolaskom Khuena-Héderváryja koji je dobio zadatak da razbije jedinstveni otpor cjelokupnog hrvatskog društva kako bi mogla nesmetano provoditi mađarizaciju i nastaviti s ekonomskim iskorištavanjem Hrvatske, u očima mađarskih političara veoma bitnog područja Ugarske preko kojeg vodi put prema moru i Balkanu..¹¹⁸

Prvi Khuenov cilj jest pretvoriti Narodnu stranku u poslušni aparat što mu ubrzo polazi za rukom infiltrirajući u nju osobe raznih provenijencija koje su potpuno ekonomski ovisni o njemu. Također, Khuen nastoji taktikom „divide et impera“ okrenuti srpsku buržoaziju protiv hrvatske, zbog njihovih suprotnih stavova o okupaciji Bosne i Hercegovine; što mu i uspijeva

¹¹⁷ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Miroslav st.“

¹¹⁸ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 119/120.

čime uklanja dva problema, a to su jedinstven otpor njegovom režimu te efikasna borba za ujedinjenje Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom, što je prijetnja za dualizam. Osim toga Khuen želi umanjiti nacionalnu posebnost Hrvatske izjednačavajući Slavoniju, iz koje sam potječe, sa Hrvatskom nastojeći tako pretvoriti Hrvatsku u geografski pojam koji bi se kasnije stopio u proširenu Mađarsku.¹¹⁹ Pomoću Narodne stranke koja čini većinu u Hrvatskom saboru, Khuenu polazi za rukom da promjenom zakonodavstva učini činovništvo sebi podložnim, što mu daje moćno oružje u borbi protiv opozicije.¹²⁰

Na prvim izborima od kada je Khuen ustoličen na bansku stolicu, Stranka prava dobiva znatan broj glasova što je ponukalo njezine predstavnike da kralju predstave svoje nade u kojima traže osim potpunog negiranja Nagodbe pravaši traže i ujedinjenje južnoslavenskih zemalja Monarhije. Takvi zahtjevi okarakterizirani su od strane dvora kao veleizdajnički. Ovim činom ban Khuen dobiva legitimitet za obračun sa pravašima, koji su se u otvorenu kritiku vlasti upustili zbog međunarodne situacije koja je u tom trenutku išla na ruku Rusiji. Naime, sredinom osamdesetih godina dolazi do naglog zaoštavanja odnosa između Austro-Ugarske i Rusije oko utjecaja na Balkanu pa stoga saborski govor Erazma Barčića u kojem izražava nadu da će „kopito kozačkog konja“ uskoro tutnjati bečkim ulicama nailazi na osudu dvora i njegovu potporu banu u slabljenju opozicije.¹²¹ Druga najjača opoziciona stranka Neodvisna narodna stranka u svojem programu ima subdualizam koji bi se postepeno pretvorio u trijalizam, tj. stvorio treću cjelinu u Monarhiji, jugoslavensku. Također, simpatije biskupa Strossmayera, glavnog pokrovitelja stranke, prema Rusiji i nade u jedinstvo pravoslavaca i katolika izazivaju oštre kritike režima. Zbog toga Strossmayer dobiva ukor od samoga Franje Josipa dok Khuenov poslušni aparat nastoji oslabiti njegov posjed u Đakovu preko kojeg financira sve akcije stranke.¹²²

Nestankom Narodne stranke, odnosno nestankom njezine funkcije, čuvara hrvatske autonomije zagwarantirane Hrvatsko-ugarskom nagodbom dolazi do vakuma, tj. polarizacije na političkoj sceni gdje postoje opozicione stranke s ciljem ili rušenja ili reorganizacije Monarhije te Narodne stranke kao eksponenta Khuenova režima. U taj prazan prostor ulazi 1885. godine nova stranka Centrum pod vodstvom Ivana Draškovića, s programom očuvanja nagodbene autonomije. Centrum je naime računao na pomoć kralja Franje Josipa u zaštiti hrvatskih prava koja su ugarska vlada i ban Khuen neprestano kršili. Nakon vanjskopoličkih

¹¹⁹ Isto. 121/122.

¹²⁰ Isto. 123.

¹²¹ Isto. 133/134.

¹²² Isto. 131, 135.

neuspjeha Monarhije šezdesetih godina, što je posljedično dovelo do unutrašnjeg preustroja, kralj Franjo Josip nije bio spreman na nove promjene već je zahtijevao striktno pridržavanje odredaba iz obje, Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe.¹²³ Kulmer upravo ovakvu umjereno opozicijsku stranku, koja traži oslonac na dinastiju, smatra prikladnom za svoje sudjelovanje u politici.

Drugi izbori za vrijeme Khuenova banovanja održani 1887. godine dovode do sinergije svih opozicionih stranaka ,unatoč svim razlikama među njima, uključujući i srpsku opoziciju, tj. srpske političare koji nisu ušli u Khuenovu Narodnu stranku. Međutim, ban Khuen u međuvremenu je stvorio poslušnu činovničku mašineriju kojom je već znatno oslabio opoziciju te joj je na izborima odlučio zadati završni udarac. Neodvisna narodna stranka pred ove izbore prestaje postojati nakon što su se njezini predstavnici odlučili pridružiti Centrumu i svoj program revizije zamijenili „čistoćom“ Nagodbe, dok je glasanje za Stranku prava posljedično nosilo probleme sa režimom. Iako je svoj politički program bazirala na realnim mogućnostima i trenutnoj političkoj situaciji, stranka Centrum pod pritiskom Khuenova režima i bez podrške dvora godinu dana nakon izbora prestala je postojati.¹²⁴ Međutim treba naglasiti da je stranka Centrum bila dosta slabo povezana skupina velikaša, financijski neorganizirana i nespremna za modernu političku borbu, koja je uspjeh mogla doživjeti jedino milošću vladara, nespremnog da zbog hrvatske autonomije riskira mnogo veće probleme s Translajtanjem. Miroslav Kulmer razočaran ovakvim raspletom događaja odlazi iz politike fokusirajući svoj angažman na poslovnu djelatnost.¹²⁵

Nakon razbijanja hrvatske opozicije, ban Khuen-Héderváry održava svoj režim na ustavno klimavim nogama jer raznim nezakonitim postupcima omogućava režimu poslušnu većinu u Hrvatskom saboru. Virilisti, zastupnici koji su u sabor ulazili po svojem porijeklu ili položaju, predstavljali su gotovo četvrtinu svih zastupnika, a Khuen se posebno zalagao da u Sabor budu izabrani bivši veliki župani, visoki činovnici i te umirovljeni oficiri koji su tako i nakon službe koristili banu kao prevaga nad opozicijom.¹²⁶ Međutim, ban Khuen je znao da samo političko slabljenje opozicije nije dovoljno da se Hrvatska drži u pokornosti pa stoga nije smio dopustiti da se domaće građanstvo obogati i financijski podupre opoziciju režimu. Stoga ban pojedine građane privlači u svoje redove raznim olakšicama za njihova poduzeća,

¹²³ Isto. 135/136.

¹²⁴ Isto. 136.

¹²⁵ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća“. Historijski zbornik 24 (1980). 130, 136.

¹²⁶ Isto. 132.

dodjelom visokih činovničkih pozicija i plemstva. Srpsko građanstvo Khuen također pridobiva raznim financijskim ustupcima ali i zbog njegovog konflikta sa hrvatskim građanstvom zbog rastućih nacionalizama, a najveći kamen spoticanja je pitanje Bosne i Hercegovine.¹²⁷ U cilju sprječavanja okrupnjivanja domaćeg kapitala, ban osniva 1892. godine stranim, mađarskim i austro-njemačkim, kapitalom *Hipotekarnu banku*. Hipotekarnoj banci zakonom je osiguran monopol na veoma isplative hipotekarne poslove prvenstveno zbog činjenice da tada devedeset posto stanovništva Hrvatske predstavlja seljaštvo. Također, Khuen je uveo odredbu prema kojoj se kapital autonomne uprave i svih javnih posjeda smiju ulagati jedino u Hipotekarnu banku.¹²⁸

Ban Khuen se tokom svoje vladavine znatno oslanjao i na strane veleposjednike i građanstvo u Slavoniji, što ne može postići samo izjednačavanjem slavonskog imena s hrvatskim već mu za to trebaju i konkretni učinci. Stoga se Khuen odlučuje na izgradnju željeznice u smjeru istok-zapad koja povezuje Slavoniju s Hrvatskom omogućujući na taj način privredni napredak slavonskih veleposjeda i građanstva, a posebno grada Osijeka. Međutim, na taj način Khuen je, ni ne sluteći, pomogao cjelokupnoj domaćoj privredi, a treba naglasiti da je ovaj potez bio protivan željezničkoj politici ugarske vlade, koja je forsirala izgradnju željeznice iz Budimpešte prema periferiji, a nikako međusobno povezivanje perifernih dijelova Ugarsko-hrvatskog kraljevstva.¹²⁹ Održavanju i funkcioniranju režima pomogle su i akcije oporbe, a to se prije svega odnosi na zaokret u politici Stranke prava i demonstracije Napredne omladine prilikom careva posjeta Zagrebu.

Na samom početku devedesetih godina u Stranku prava ulazi Josip Frank osoba čije političke ideje nisu bile nimalo bliske pravaškima, već su više naginjale ideji Centruma. Međutim, obećavši da će financijski pomoći stranačko glasilo *Hrvatsku*, stišava pobunu većine članova protiv njegova ulaska u stranku. Frank svoj uspon u stranci zahvaljuje već poprilično ostarjelom Anti Starčeviću koji staje na njegovu stranu, zbog čega većina pravaša prihvaća Franka kao novog vođu stranke obzirom da mu legitimitet daje neprikosnoveni autoritet, ujedno i osnivač stranke. Zaokret u politici Stranke prava očituje se najprije u nastojanju Josipa Franka da sa nje skine veleizdajničku stigmom te podržavanju vladajućih struktura, tj. prihvaćanjem dualističke politike. Također, Stranka prava odustaje od proruskog stajališta i jugoslavenske solidarnosti, a Frank zastupa ideju da će suradnjom sa Bečom i Budimpeštom

¹²⁷ Isto. 130.

¹²⁸ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 142/143.

¹²⁹ Isto. 143.

uspjeti izboriti nadmoć hrvatskog građanstva nad srpskim te da će suradnjom pridobiti vlasti na rješenje hrvatskog pitanja na štetu drugih potlačenih naroda, ali u okviru Monarhije, što je potpuno suprotno prvotnim idejama stranke. Protusrpska kampanja koju provode pravaši samo olakšava Khuenovu politiku podjele hrvatskog društva čime slabi poziciju oporbe te ujedno jača svoj vlastiti položaj privlačenjem ugrožene srpske manjine u svoj tabor.¹³⁰

Sredinom devedesetih godina počinju se nazirati promjene u karakteru hrvatske opozicije, a svježju krv u opoziciji predstavlja Napredna omladina, skupina zagrebačkih studenata koji donose nove ideje na političku scenu. Želeći pokazati svu gorčinu Khuenove represije nad Hrvatskom Naprednjaci su prilikom kraljevog posjeta Zagrebu povodom otvorenja Hrvatskog narodnog kazališta u jesen 1895. godine zapalili mađarsku zastavu pred spomenikom bana Jelačića dok je ondje prolazio Franjo Josip. Posljedica njihovog čina bila je žestoka odmazda bana Khuena; mnogi Naprednjaci dobili su zatvorske kazne dok je većina izgubila pravo studiranja na zagrebačkom sveučilištu, zbog čega su primorani otići na druga sveučilišta diljem Monarhije. Velik dio studenata koji su sudjelovali u demonstracijama odlazi na studij u Prag gdje se susreću Tomášem Masarykom i njegovim idejama o „sitnom radu“ i „realizmu“ koje predstavljaju rad sa širokim narodnim slojevima na društvenom i kulturnom polju, što je u suprotnosti sa megalomanskim idejama koje je do tada imala opozicija u Hrvatskoj. Naprednjaci su u Prag stigli u vrijeme žestokih češko-njemačkih sukoba pa su stoga odmah mogli vidjeti ove ideje u praksi, tj. značenje političke i društvene organizacije te važnost privrede kao glavnog oslonca za borbu na političkoj sceni. naprednjaci se prilikom boravka u Češkoj prvi puta susreću sa njemačkim „Drang nach Osten“, tj. opasnošću od germanizacije slavenskih dijelova Monarhije što im pokazuje važnost slavenske solidarnosti i pogibeljnost politike koju vodi Josip Frank koji nakon raskola Stranke prava okreće svoju novu stranku prema suradnji s dinastijom. Također, u vrijeme progonstva u Pragu dolazi do zbližavanja južnoslavenskih studenata i konsolidacije ideja za daljnju suradnju koja će svoje prve korake napraviti početkom novog stoljeća.¹³¹

Khuenov, u hrvatskoj javnosti omraženi, režim svoju snagu crpio je u snazi Monarhije, odnosno u snazi i sigurnosti dualizma, koji se međutim od devedesetih godina počinje urušavati iz više razloga. Prvi razlog je prije svega taj što potlačene nacije, sve osim Nijemaca

¹³⁰ Isto. 144-146.

¹³¹ Isto. 152-154.

i Mađara, nisu mogle u dualizmu ostvariti dovršetak svoje nacionalne integracije.¹³² Tako sredinom devedesetih do političkih sukoba dolazi u Češkoj gdje se Česi nastoje izboriti za veće nacionalne slobode. Češko-njemački sukob postaje veliki problem austrijskog dijela Monarhije pa se austrijski ministar predsjednik Kasimir Felix Badeni, po nacionalnosti Poljak, odlučio umiriti Čehe izjednačavanjem češkog jezika s njemačkim u Češkoj. Međutim, jezične odredbe donesene 1897. godine izazivaju žestoke proteste njemačkih političara koji se boje da bi ovo mogao biti prvi korak u federalizaciji Monarhije, gdje Nijemci ne bi imali premoć, obzirom da bi poučene češkim iskustvom i druge potlačene nacije mogle zatražiti isto. Njemačke političke stranke stoga opstruiraju rad Carevinskog vijeća te dolazi do velikih prosvjeda u Beču. Pod ovim pritiskom dolazi do ukidanja jezičnih odredbi što je okidač za pobunu čeških stranaka u parlamentu i nemire u Pragu zbog čega se uvodi izvanredno stanje. Sukobi Nijemaca i Čeha potresaju austrijski dio Monarhije, a zbog njih dolazi do blokade Carevinskog vijeća pa se svi drugi tekući problemi stavljaju na stranu.¹³³ Jedan od tih tekućih problema jest dogovor o novoj financijskoj nagodbi sa ugarskim parlamentom, a pošto austrijski parlament nije sposoban za rad austrijska i ugarska vlada 1898. godine postižu dogovor da se dosadašnja financijska nagodba produži. Ugarska vlada ovim je postupkom zaobišla ovlasti ugarskog sabora zbog čega opozicija demonstrira te ometa rad parlamenta koji radi protuustavno obzirom da nije ugovorena nagodba, a nije se mogao izglasati niti budžet za slijedeću godinu.¹³⁴ Nezavisna stranka pod vodstvom Ferenc Kossutha nakon blokade parlamenta kreće prema slijedećem koraku u svojem programu zatraživši, od austrijskog dijela Monarhije, neovisno carinsko tržište, samostalnu vanjsku politiku i mađarsku vojsku. Ovi zahtjevi pretvorili bi Monarhiju u personalnu uniju između Ugarske i Cislajtanije što predstavlja zadnji korak prema neovisnosti Ugarske, zbog čega se alarmiraju vrhovi Monarhije. Ferenc Kossuth i njegova Nezavisna stranka imaju velik utjecaj na javnost pa ovo pitanje dolazi u fokus širih narodnih slojeva koji protestiraju i traže veću nezavisnost od financijski jačeg austrijskog dijela Monarhije.¹³⁵

Sukob mađarskih vladajućih klasa s austrijskima prati se pomno i u hrvatskim zemljama gdje se polako stvara nova politička vizija, potaknuta trenutnim unutarnjom i vanjskom političkom situacijom. Vanjskopolitičku situaciju Austro-Ugarske prije svega određuje Njemačka koja je njezin najvjerniji saveznik, ali ujedno i suparnik u ekonomskoj utrci, zbog čega Njemačka

¹³² Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. Stoljeća“. Historijski zbornik 24 (1980). 131.

¹³³ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 150.

¹³⁴ Isto. 151.

¹³⁵ Isto. 211.

podržava dualističke krugove i u Beču i u Budimpešti. Upravo dualizam slabi Monarhiju, drži u podložnosti, prema Njemačkoj neprijateljski raspoložene, Slavene te olakšava prodor njemačkog kapitala kao prve etape „Drang nach Osten“.¹³⁶ Potaknuti također i Masarykovim idejama naprednjaci koji sada, početkom novog stoljeća, polako postaju glavni politički faktori u domovini vide u sukobu povlaštenih nacija priliku za razbijanje dualizma koji je toliko gušio hrvatski narod. Prvi povod za pobunu protiv režima dao je hrvatski kraljevinski odbor zatraživši od ugarske vlade reviziju financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe, čime je Khuen priznao da ne dobiva dovoljno sredstava za poslove pod nadležnošću autonomnih vlasti. Ugarska vlada prekinula je pregovore o reviziji nagodbe što dovodi do stvaranja skupština u više gradova na području središnje Hrvatske koje traže financijsku samostalnost Hrvatske i Slavonije od Ugarske i proširenje glasačkog prava.¹³⁷

Naprednjaci se pridružuju ostatku oporbe te formiraju *Hrvatsku opoziciju*, koja pridobiva javnost na pobunu protiv režima koja izbija 1903.godine te se pretvara u narodni pokret kojem se priključuju široke narodne mase. Ban Khuen u jeku narodnog pokreta napušta bansku stolicu te preuzima mjesto premijera ugarske vlade s ciljem rješavanja akutne krize dualizma. Njegovo mjesto zauzima Teodor Pejačević koji pokušava nastaviti Khuenovim stopama u čemu mu pomaže Nikola Tomašić kao vođa režimske Narodne stranke, ali zbog promijenjenih okolnosti mora uvelike smanjiti represiju koju je zaveo Khuen, čime se otvara put za politiku „novog kursa“. Iste godine jedan vanjskopolitički događaj promijenio je političku situaciju u Hrvatskoj; ubojstvom srpskog kralja Aleksandra Obrenovića i dolaskom na vlast Karađorđevića dolazi do naglog zahlađenja odnosa između Srbije i Monarhije. Okretanjem Srbije prema Rusiji, srpsko građanstvo u Hrvatskoj gubi naklonost režima te je među njima sve više onih koji se odlučuju na suradnju sa hrvatskim građanstvom na političkom i ekonomskom polju.¹³⁸ Međutim, Naprednjaci već u jesen 1903. godine shvaćaju da je političku borbu pametnije nastaviti bez tereta ostatka trome opozicije te nastavljaju svoj rad samostalno. Vjetar promjena zapuhao je iz Dalmacije i to ne slučajno; Dalmacija je bila pod upravom Beča, a ujedno je uz Bukovinu bila najsiromašnija pokrajina Monarhije pa stoga ne čudi da je nezadovoljstvo protiv dinastije ovdje bilo najizraženije. U Dalmaciji dolazi do suradnje političkih predstavnika svih nacija, koje su u strahu od njemačkog „Dranga“; stoga dalmatinski politički predstavnici nastoje iskoristiti krizu dualizma uz oslonac na Budimpeštu

¹³⁶ Isto. 151.

¹³⁷ Isto. 156/157.

¹³⁸ Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća“. *Historijski zbornik* 24 (1980). 133.

za poboljšanje položaja Dalmacije i njezinog ujedinjenja s ostatkom Hrvatske. No, političari iz Banovine nisu imali isto stajalište obzirom da je u Hrvatskoj i Slavoniji tek završila Khuenova era pa se suradnja s Mađarima činila nestvarnom.¹³⁹

Križa dualizma odlična je prilika za akciju pa stoga dolazi do sastanka dalmatinskih i banovinskih političara u Rijeci, gdje se 3.listopada 1905.godine usvaja Riječka rezolucija kojom se hrvatski prvaci odlučuju na suradnju sa Peštom. Samo dva tjedna kasnije usvaja se i Zadarska rezolucija kojom se srpski predstavnici svrstaju uz hrvatske u borbi protiv njemačkog imperijalizma.¹⁴⁰ Ubrzo se osniva Hrvatsko-srpska koalicija koju tvore: Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska narodna samostalna stranka, Srpska narodna radikalna stranka, Socijaldemokratska stranka te niz nezavisnih političara. Socijaldemokrati i radikali ubrzo napuštaju Koaliciju no to nije bitno utjecalo na njezinu snagu. Miroslav Kulmer u Koaliciji sudjeluje na dva načina; kao predsjednik Prve hrvatske štedionice koja je jedan od najvažnijih financijera Koalicije, ali i kao član Hrvatske napredne stranke pod vodstvom Ivana Lorkovića i drugih naprednjaka koji su svoje političke ideje formirali pod utjecajem Tomáša Masaryka. Zanimljivo je da se Kulmer kao najvažniji predstavnik domaćeg kapitala u politiku vraća upravo kada se javljaju uvjeti za probijanje obruča stvorenog od strane mađaronskog režima koji je pritiskao hrvatsku privredu. Njegov politički doprinos Koaliciji bila je kandidatura na izborima u drugom zagrebačkom kotaru gdje mu je suparnik bio Nikola Tomašić, vođa Narodne stranke i predstavnik mađarsko-austrijskog kapitala.¹⁴¹ Kulmer pobjeđuje svog protivnika nakon što se ovaj naslućujući poraz povukao. No, takav scenarij ne bi bio moguć da Mađarska koalicija predvođena Nezavisnom strankom nije prešla iz opozicije u vlast te još uvijek u lošim odnosima s austrijskim dijelom dopustila, pod pritiskom Ante Trumbića, jednog od vođa „novog kursa“, da se u Hrvatskoj održe slobodni izbori.¹⁴²

Izbori za Hrvatski sabor održani su od 3. do 5. svibnja, a Hrvatsko-srpska koalicija osvaja trideset i dva mandata od osamdeset i osam mogućih, dok Narodna stranka osvaja trideset i sedam, a Čista stranka prava pod vodstvom Josipa Franka devetnaest. Međutim, nekolicina se zastupnika Narodne stranke odriče svojeg mandata pa u dodatnim izborima Koalicija osvaja pet novih, a Čista stranka prava dva zastupnička mjesta. Frank odustaje od napada na Koaliciju i pristaje na privremenu suradnju, čime je mađaronski režim konačno srušen.

¹³⁹ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 217.

¹⁴⁰ Gross, Mirjana. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1960. 14.

¹⁴¹ Isto. 42.

¹⁴² Isto. 74/75.

Pobjeda Hrvatsko-srpske koalicije i rušenje omraženog režima stiglo je ipak prekasno da bi se mogli napraviti neki koraci ka poboljšanju statusa Hrvatske unutar Monarhije; naime, kralj i Mađarska koalicija uspjeli su postići dogovor tako što je mađarska strana odustala od zahtjeva za samostalnom vojskom i financijama, a Franjo Josip odustaje od uvođenja općeg prava glasa i povećanja vojnog kontingenta. Kriza dualizma ovim sporazumom nije završena, naprotiv ona je još više produbljena zato jer više niti Beč ne djeluje jedinstveno obzirom da se javlja nova, velikoaustrijska, struja pod vodstvom prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. On je oko sebe okupio sve nezadovoljnike dualističkim uređenjem, u prvom redu visoke vojne krugove, dio aristokracije i stranku kršćanskih socijalista. Njihov je cilj centralizirana velika Austrija s njemačkom nacijom kao vodećom, a u tome im prije svega smeta premoć mađarske elite u Ugarskoj pa njihov plan uključuje suradnju sa potlačenim nacijama gdje Hrvati zauzimaju posebno mjesto obzirom da već posjeduju autonomni status.¹⁴³

Velikoaustrijski krugovi preko svojeg glasila *Gross Oesterreich* pozdravljaju pad mađaronskog režima, dok ta vijest zabrinjava cara Franju Josipa. Pobornici velike Austrije kritiziraju politiku dotadašnju politiku Beča prema Hrvatskoj te smatraju da je upravo dualističko stajalište Franje Josipa uzrokovalo da se „lojalni“ Hrvati ujedine sa Srbima i okrenu prema Pešti. Međutim, iako im Hrvatsko-srpska koalicija smeta, oni vjeruju u pozitivan ishod jer nakon izbora Koalicija koalira sa strankom Josipa Franka, ali i zbog toga što se u njoj nalaze ljudi koji su povezani s Bečem pa se nadaju da će oni uspjeti promijeniti stajališta stranke. Među ljudima koje spominje *Gross Oesterreich* nalaze se Miroslav Kulmer i Vladimir Nikolić¹⁴⁴, obojica veleposjednici, uključeni u razne ekonomske poslove, koji su se poklapali sa težnjama Koalicije, također obojica sudjeluju u radu upravljanju Prve hrvatske štedionice. Iako surađuju s Hrvatsko-srpskom koalicijom, oni se nisu odrekli suradnje sa Bečem usprkos tome što pobjeda Koalicije nikako nije po volji centra Monarhije. Takav scenarij uvjetovao je dualizam koji je Hrvatsku vezao uz Ugarsku pa su stoga ovi inače dinastiji lojalni plemići morali koketirati sa predstavnicima domaće elite kako bi napredovali na ekonomskom polju.

Međutim, Miroslav Kulmer nije bio potpuno zadovoljan sa smjerom kojim napreduje Koalicija pa je pokušao napraviti zaokret u njezinoj politici kojemu su se nadali vrhovi Monarhije, nezadovoljni što su izgubili izravan politički utjecaj u Hrvatskoj. Neposredno pred

¹⁴³ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 227/228.

¹⁴⁴ Gross, Mirjana. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960. 79.

otvaranje Hrvatskog sabora kruže glasine o novoj stranci pod vodstvom Miroslava Kulmera, a stranka bi okupila sve pristaše Hrvatsko-srpske koalicije nezadovoljne trenutnim vodstvom i propagandom protiv veleposjeda koju su povelili Naprednjaci. Agrarna stranka prema tim glasinama trebala bi postati nova Narodna stranka na koju se oslanjao Khuen, što Kulmer demantira navodeći da on samo želi okupiti veleposjednike kako bi ih što više bilo prisutno u saboru. Na ovakav potez Kulmer se odlučio prije svega zbog financijskih razloga; Austro-Ugarska vodi carinski rat protiv Srbije koji je u interesu mađarskih i austrijskih posjednika pa se stoga i domaći veleposjednici žele organizirati kako ne bi propustili priliku za zaradom u doba konjunktura koja je tada trajala. Između ostalog ljeta 1906. godine obilježili su nemiri seljaka pa su stoga veleposjednici primorani na brzu i efikasnu akciju za zaštitu svojih dobara. Agrarna stranka nije zaživjela ali je pokušaj njezinog osnivanja primorao Koaliciju da uzme u obzir stanovišta veleposjednika te da donese zakon koji ide na štetu seljacima.¹⁴⁵ Provedba tog zakona pod ingerencijom je podbana Vladimira Nikolića koji ovom zakonu daje prednost ispred zaključenja rasprave o budžetu, što dovoljno govori koliko je kao veleposjednik objektivno gledao na rješenje tog pitanja.¹⁴⁶ Vladimir Nikolić također je protivnik Frana Supila i njegove politike kojom vodi Koaliciju¹⁴⁷ pa kao podban i odjelni predstojnik za unutarnje poslove pod utjecajem premijera ugarske vlade, koji radi u dogovoru s vladarom, nastoji na listu Koalicije za Ugarski sabor progurati nekoliko bivših mađarona, čime bi se oslabio otpor Koalicije, a time pomoglo Pešti i Beču u uspostavljanju jače kontrole nad Hrvatskom.¹⁴⁸ Suradnja Kulmera i Nikolića u poslovnoj sferi u vidu Prve hrvatske štedionice sada je dobila svoj ekvivalent u politici koji je probudila zajedničku netrpeljivost prema vodstvu stranke i tradicionalna plemićka lojalnost dinastiji. Njihov utjecaj na političke smjernice Hrvatsko-srpske koalicije s vremenom je postao sve veći pa stoga ne treba ni čuditi da dualistički krugovi uspijevaju skršiti otpor Koalicije koja niti sama nije jedinstvena.

Smjena na političkoj sceni Ugarske trebala je napokon donijeti slobodan razvoj privrede i omogućiti određene političke napretke Hrvatske, kako su to mislili predstavnici „novog kursa“. No, nakon sporazuma s Bečom i dolaska na vlast mađarska Nezavisna stranka odustaje od suradnje sa Hrvatsko-srpskom koalicijom, čime je prijetila Beču, te se vraća na jednaku politiku kakvu je prema Hrvatskoj imala njezina prethodnica Liberalna stranka. Naime, Nezavisna stranka obećava Hrvatsko-srpskoj koaliciji određena poboljšanja u

¹⁴⁵ Isto. 129.

¹⁴⁶ Isto. 157.

¹⁴⁷ Bulić, Ivan. „Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvog svjetskog rata 1907.-1913.“ Časopis za suvremenu povijest 2 (2012.). 436.

¹⁴⁸ Isto. 159.

ekonomskom i jezičnom pitanju što se u mađarskoj javnosti doživljava kao izdaja nacionalnih interesa. Pritisak medija i javnosti, koja jako loše zna što zapravo piše u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, postaje sve veći te se nova vlada odlučuje na rušenje Koalicije provođenjem željezničke pragmatike.¹⁴⁹

Željeznička pragmatika je zakonski akt koji ima cilj spriječiti štrajk na željeznicama pooštrenjem kazna za prijestupe i reguliranjem odnosno povećanjem plaća radnicima. Taj zakon ne bi bio sporan da u četvrtom njegovom članku ne stoji da željezničar mora biti mađarski državljanin i služiti se mađarskim jezikom, a oni koji rade u Hrvatskoj i Slavoniji moraju u poslovima sa vanjskim strankama poznavati hrvatski jezik. Ukratko rečeno ovim zakonom mađarski jezik postaje službeni jezik na željeznicama iako je Hrvatsko-ugarskom nagodbom u Hrvatskoj i Slavoniji to mjesto rezervirano za hrvatski jezik. Zapravo se radi o ozakonjenju onoga što već dugi niz godina postoji u praksi.¹⁵⁰ Poslanici Hrvatsko-srpske koalicije nastoje obraniti Hrvatsku od ovog čina mađarizacije ali je njihova borba u Ugarskom saboru uzaludna obzirom da nemaju većinu te da ih mađarski poslanici ne razumiju jer svoje govore drže na hrvatskom odnosno srpskom jeziku. Poslanici iz Hrvatske nastoje opstrukcijom parlamenta kroz lipanj i srpanj 1907. godine spriječiti ozakonjenje mađarskog kao službenog jezika na željeznicama u Hrvatskoj jer u tome vide prvi korak ka potpunom ukidanju Hrvatsko-ugarske nagodbe i stapanje Hrvatske s Ugarskom.¹⁵¹ Njihov otpor ugušio je ugarski ministar trgovine i prometa Ferenc Kossuth omogućivši da parlament prihvati samo dio željezničke pragmatike uz dodatak o jezičnoj odredbi za Hrvatsku dok se ostatak može uvesti naredbom.¹⁵² Konačni slom nastaje smjenom na banskoj stolici; ugarski premijer nadležan je za imenovanje hrvatskog bana i stoga on s te pozicije miče bana Teodora Pejačevića koji je nakon dolaska Koalicije na vlast prihvatio suradnju s njom, i na njegovo mjesto postavlja Aleksandra Rakodczaya.¹⁵³ Franjo Josip odobrava sve poteze ugarske vlade jer sukob Mađara i Hrvata njemu najviše koristi pa se tako u govoru prilikom otvaranja novog Carevinskog vijeća osvrće na potrebu jačanja vojske te se ne slaže s nastojanjem mađarskih političara u slabljenju ekonomskih veza između dvije polovice Monarhije. Osim toga kralj

¹⁴⁹ Isto. 180/181.

¹⁵⁰ Isto. 181-183.

¹⁵¹ Isto. 189.

¹⁵² Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 234.

¹⁵³ Gross, Mirjana. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960. 195.

sada može i jače zaprijetiti općim pravom glasa u svrhu pokoravanja mađarske elite koja se boji da bi njime mogla izgubiti svoje privilegirane položaje.¹⁵⁴

Nakon rješavanja krize dualizma, tj. obnavljanjem financijskih odredaba Austro-ugarske nagodbe, vladajući krugovi krenuli su sa ambicioznom vanjskom politikom koja bi učvrstila poljuljane temelje dualizma. Glavni cilj vanjske politike bila je aneksija Bosne i Hercegovine, a da bi to bilo moguće potrebno je smiriti hrvatsku javnost koja je zbog rušenja Hrvatsko-srpske koalicije s vlasti nastrojena protiv Monarhije. Stoga se vladajući faktori odlučuju na uvođenje apsolutističkog režima u Hrvatsku s osloncem na Frankovu stranku jer bi dozvoljavanjem ustavnog stanja dali krila Koaliciji. Kako bi se takav režim mogao zadržati bez konstantnog pritiska i otpora njegovom vladanju potrebno je uništiti Koaliciju odnosno okrenuti Hrvate protiv Srba.¹⁵⁵ S tim ciljem za novog bana postavljen je početkom 1908. godine Pavao Rauch. Prvi njegov potez bio je organizacija svojeg svečanog dočeka u Zagreb, kada naređuje da ga dočekaju državni službenici i građani. Umjesto srdačne dobrodošlice bana dočekuje hladan tuš jer se na dočeku ne pojavljuju čak niti gradski velikodostojnici dok sveučilištarci organiziraju prosvjede na kojima dolazi i do izgreda. Ban nastoji iz ovog debakla izvući što veće koristi pa prosvjede naziva veleizdajničkim, a kao glavnog krivca Rauch prokazuje Hrvatsko-srpsku koaliciju. Rauch naime svaki napad na sebe izjednačava kao napad na samog Franju Josipa i Monarhiju što mu daje poticaj na obračun sa „veleizdajnicima“. ¹⁵⁶ Hrvatski sabor raspušten je još prije dolaska novog bana pa sada Rauch ponovno pokušava uvesti ustavno stanje; u veljači se održavaju izbori za Sabor ali banovi kandidati nisu izborili niti jedan mandat pa je sabor po naredbi Franje Josipa odgođen do daljnjeg. ¹⁵⁷

Iako je sabor raspušten Koalicija je i dalje jaka i preko svojih glasila utječe na javno mnijenje, a režim zna da se neustavno stanje ne može zadržati dugo ako se protiv njega bori čitavo narodno biće pa ima cilj stvoriti uvjete za ponovno uvođenje ustavnog života. Rauch stoga nastoji oslabiti temelje Koalicije, prije svega domaći kapital koji ju podržava. Prvi korak mu je ulazak u Hipotekarnu banku koja je još uvijek u rukama Khuena pa stoga smjenjuje sa mjesta vladinog povjerenika Nikolu Tomašića i na to mjesto stavlja novog podbana Crnkovića. Drugi korak, a ujedno i posljednji, je napad na Prvu hrvatsku štedionicu, koja

¹⁵⁴ Isto. 196/197.

¹⁵⁵ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 238.

¹⁵⁶ Gross Mirjana. „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“. Zbornik radova Istorija XX veka 3 (1962.). 170/171.

¹⁵⁷ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 239.

unatoč krizi od 1907. godine i dalje napreduje. Rauch putem novina optužuje Miroslava Kulmera za lihvarstvo s ciljem da stanovništvo odbije od Praštedionice. Međutim, da bi u tome uspio potrebna mu je nova banka obzirom da je Hipotekarna još uvijek pod velikim utjecajem njegova protivnika Khuena, no mađarski kapital nije zainteresiran za ovu vrstu investicije u Hrvatskoj pa Rauchov plan propada.¹⁵⁸ Rauch svojim političkim programom, tj. umjerenom revizijom Nagodbe nastoji privući uz sebe konzervativce no problem je što su oni već okupljeni u Koaliciji oko Miroslava Kulmera, koji u svojem predizbornom govoru zahtjeva financijsku samostalnost Hrvatske. Dakako da Rauch ne želi suradnju s njima jer bi ga u tom slučaju Kulmer svojim utjecajem istisnuo te bi u hipotetskom dogovoru s ugarskom vladom za bana bio izabran ili Kulmer ili Nikolić.¹⁵⁹ Naime, Kulmera su kao bana priželjkivali i neki generali čak i prije nego što je na bansku stolicu sjeo Aleksandar Rakodczay pa je jasno zašto je Rauch Kulmera vidio kao prijetnju svojem položaju.¹⁶⁰

Kulmer je uza se imao moćnog saveznika; velikoaustrijski krugovi koji uz pomoć njegove struje u Koaliciji žele dovesti do njenog raspada, ali ne s ciljem da na taj način olakšaju posao banu Rauchu već da onda takvu transformiranu Koaliciju pridruže frankovcima i Hrvatskoj stranci prava. Takva bi koalicija tada bila jako oružje u slabljenju mađarskih vladajućih klasa, što bi rezultiralo uvođenjem željezne čizme pod vodstvom Austrije.¹⁶¹ Međutim, isti velikoaustrijski krugovi pregovaraju i sa Franom Supilom, koji se sada služi obrnutom taktikom, tj. suradnja s Bečom protiv Pešte. Jednako tako ni konzervativna grupa u Koaliciji nije ostala po strani pa pregovara s ugarskom vladom, što dovodi do naizgled nemoguće suradnje između Franje Ferdinanda i Khuena-Hedervaryja, kao predstavnika dualizma, kako bi se spriječio takav pokušaj.¹⁶² Ban Rauch nema dobre odnose s ugarskom vladom, a velikoaustrijski krugovi preko svog glasila *Reichspost* vode kampanju protiv njega.¹⁶³ Osim cijele hrvatske političke scene, izuzev frankovaca, Rauchov neprijatelj je i Khuen, no on uviđa da od Raucha zapravo ima i veliku korist jer on u svojoj borbi protiv Koalicije i Prve hrvatske štedionice na istaknute položaje stavlja činovnike iz Khuenova doba, koji su još uvijek odani Khuenu. Stoga je Khuen taktički procijenio da je bolje da ban ostane Rauch, koji

¹⁵⁸ Gross Mirjana. „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“. Zbornik radova Istorija XX veka 3 (1962.). 172/173.

¹⁵⁹ Isto. 174.

¹⁶⁰ Gross, Mirjana. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960. 213.

¹⁶¹ Gross Mirjana. „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“. Zbornik radova Istorija XX veka 3 (1962.). 180.

¹⁶² Isto. 191/192.

¹⁶³ Isto. 173, 180.

nema niti jednog predstavnika u Saboru, nego da njegovo mjesto zauzme netko iz grupe Kulmer-Nikolić i na taj način ojača položaj Mađarske koalicije protiv koje se Khuen bori.¹⁶⁴

Unatoč brojnim neprijateljima Rauch ostaje na položaju bana i vrlo brzo po zauzimanju te funkcije započinje s akcijom zbog koje je i doveden. Već potkraj ožujka 1908. godine Rauch dobiva nalog od austro-ugarskog ministra vanjskih poslova Aloisa Aehrenthala da prikupi dokaze o veleizdaji srpskih političara u Monarhiji. U međuvremenu Aehrenthal priprema propagandu protiv Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a u tome mu se pridružila i ugarska vlada.¹⁶⁵ Aehrenthal organizira koordiniranu akciju raznih glasila u Monarhiji kako bi se prikazala ugroženost Monarhije od strane Srbije te da je čin aneksije napravljen zbog velikosrpskih aspiracija na Bosnu i Hercegovinu.¹⁶⁶ Međutim, sva nastojanja ugarske vlade, Aehrenthala i velikoaustrijskih krugova da se medijskim pritiskom hrvatsko stanovništvo okrene protiv srpskog nisu urodila plodom jer je proces povezivanja hrvatskog i srpskog građanstva već bio završen, a maglovita obećanja o trijalizmu i priključenje Bosne i Hercegovini Trojednoj Kraljevini ne nailazi na širok odaziv među Hrvatima.¹⁶⁷ Stoga ministar vanjskih poslova i ban Rauch kreću korak dalje te se provode uhićenja srpskih trgovaca, učitelja i pravoslavnih svećenika redom članova Srpske samostalne stranke.¹⁶⁸

Tokom kolovoza uhićena su pedeset i tri člana Srpske samostalne stranke, ali se među njima nisu nalazili uglednici stranke iako su i oni u strahu za svoju slobodu obzirom da su među uhićenima dvojica braće vođe stranke Svetozara Pribičevića, Adam i Valerijan.¹⁶⁹ Uskoro je uslijedio i *Friedjungov proces* uperen protiv političara Hrvatsko-srpske koalicije; dr. Friedjung je u ožujku 1909. godine objavio je niz članaka temeljenih na krivotvorenim dokumentima koje mu je uručio ministar Aehrenthal vjerujući da je rat sa Srbijom neizbježan. Međutim, nakon što su Velika Britanija i Rusija prihvatile aneksiju Bosne i Hercegovine, na isto su primorale i Srbiju čime je aneksijska kriza okončana, a ministru vanjskih poslova Aehrenthalu ostao je vrlo problematični sudski proces. U slučaju rata ovaj proces, tj. tužba od strane Koalicije upućena dr. Friedjingu ne bi dolazila u obzir već bi se optuženima sudilo za veleizdaju po kratkom postupku. Jedan od glavnih osumnjičenika za veleizdaju Monarhije bio

¹⁶⁴ Isto. 192.

¹⁶⁵ Gross Mirjana. „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“. Časopis za suvremenu povijest 2 (1970). 23/24.

¹⁶⁶ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 239.

¹⁶⁷ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 245. i Hrvatska uoči aneksije 219.

¹⁶⁸ Gross Mirjana. „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“. Zbornik radova Istorija XX veka 3 (1962.). 234.

¹⁶⁹ Isto. 232/233.

je tvorac politike „novog kursa“ i vođa Hrvatsko-srpske koalicije Frano Supilo.¹⁷⁰ Njega se putem štampe nastoji diskreditirati kao nemoralnu ličnost koja je novac za političko djelovanje primala i od srpske i od austro-ugarske strane te kao prokazivača srpskih političara, sve u cilju kako bi se napokon razbilo jedinstvo Koalicije. Plan o razbijanju Koalicije ne uspijeva ali je njenim protivnicima pošlo za rukom da odstrane njenog vođu Supila, koji ne želeći svojim imenom ukaljati postignuća Koalicije istupa iz nje.¹⁷¹ Supilovim odlaskom sa čela Hrvatsko-srpske koalicije, otvaraju se vrata za srpsku struju pod vodstvom Svetozara Pribičevića i Vladimira Nikolića da preuzme vodstvo Koalicije. Dolaskom srpskog krila Koalicije na njeno kormilo dolazi do jačeg povezivanja između službene Srbije i predstavnika Koalicije, tj. Srbija počinje sve više utjecati na rad Koalicije.¹⁷² Grupa oko Nikolića i Kulmera sada je došla na upravljačke pozicije u Koaliciji što je odredilo sudbinu Hrvatske u poslijeratnom razdoblju. Međutim, iako sada upravljaju Koalicijom, najjačom političkom opcijom u Hrvatskoj, oni ne mogu postići nikakav napredak za rješenje hrvatskog pitanja.

Posljedica fijaska s Friedjungovim procesom, tj. otkrića da se austrijski povjesničar služio falsifikatima bio je pad Rauchaova režima u Hrvatskoj, a isti je proces ubrzao i pad ugarske vlade na čelu sa Nezavisnom strankom pa na vlast u Ugarskoj ponovno dolazi zagriženi pobornik dualizma Khuen-Hederváry.¹⁷³ Umjesto Raucha na bansku stolicu sada sjeda Khuenova „desna ruka“ Nikola Tomašić koji po Khuenovu nalogu treba uvesti ustavno stanje u Hrvatsku kako bi Khuenu bilo lakše slomiti otpor opozicije u Ugarskoj. Tomašić stoga sklapa sporazum s Koalicijom, koja se sada pretvara u unionističku stranku jer napušta sve svoje temeljne postulate koje je u nju ugradilo prvotno vodstvo. Promjena koja je zadesila Koaliciju ima prepoznatljiv potpis grupe oko Miroslava Kulmera i Vladimira Nikolića koji Koaliciju okreću prema politici koju je Kulmer zastupao još osamdesetih godina devetnaestog stoljeća dok je bio član Centruma. Razlog potpune promjene ciljeva leži u tome što Koaliciju predstavlja bogato hrvatsko i srpsko građanstvo, koje je pod Rauchom ponovno doživjelo napad na svoje poslovne pothvate i imovinu, te sada želi omogućiti normalne uvjete za razvoj privrede.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Gross Mirjana. „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“. Časopis za suvremenu povijest 2 (1970). 30.

¹⁷¹ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 250.

¹⁷² Bulić, Ivan. „Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvog svjetskog rata 1907.-1913.“ Časopis za suvremenu povijest 2 (2012.). 426.

¹⁷³ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 251.

¹⁷⁴ Isto. 266/267.

Zaokret politike Hrvatsko-srpske koalicije imao je za cilj dolazak na vlast kako bi se stalo na kraj apsolutizmu, što će se u zadnjoj predratnoj godini konačno i ostvariti kada Koalicija postiže sporazum sa kraljevim povjerenikom Ivanom Skerleczom i ugarskim predsjednikom vlade Istvánom Tiszom. Oni se na sporazum s Koalicijom odlučuju kada uviđaju da je ona uklonila i zadnji zahtjev za revizijom Nagodbe. Stoga u prosincu 1913. godine dolazi do konačnog ukidanja apsolutističkog režima i raspisivanja izbora na kojima Koalicija dobiva apsolutnu većinu i postaje vladajuća grupacija.¹⁷⁵ Međutim, može se pretpostaviti da su predstavnici Koalicije imali dugoročnije planove kada su pošto poto htjeli doći na vlast. Sugestije o brzom dolasku na vlast predstavnici Koalicije dobili su iz Beograda koji je imao posebno jak utjecaj na srpsko krilo Koalicije koje vode Svetozar Pribićević i Vladislav Nikolić.¹⁷⁶ Hrvatsko-srpska koalicija svoj treći dolazak na vlast ostvarila je neposredno nakon završetka Drugog balkanskog rata kada su odnosi između velikih sila, tj. Austro-Ugarske i Rusije oko prevlasti na Balkanu opet bile zategnute kao i nakon aneksije Bosne i Hercegovine. Napeta situacija na vanjskopolitičkoj sceni primorala je Koaliciju da dođe na vlast i tamo ostane do početka rata pa ih na otpor Budimpešti nisu potaknule ni potezi ugarske vlade koji krše nagodbu te osiguravaju njezino kasnije uklanjanje.¹⁷⁷ Naime vodstvo Koalicije znalo je da će ukoliko dođe do rata biti ukinuti svi demokratski oblici vlasti, ali jednako tako i da će po njegovom završetku, bez obzira na pobjednika, oni biti prvi s kojima će se pregovarati oko ponovnog uvođenja ustavnog stanja. Ukoliko u ratu pobijedi Austro-Ugarska oni će biti prvi na listi za pregovore s Bečom i Budimpeštom, a ukoliko u ratu pobijedi Srbija i njezini saveznici tada će se ostvariti ujedinjenje južnoslavenskih zemalja koje će provoditi Koalicija u suradnji s Beogradom. Obje opcije odgovaraju privrednicima, tj. u Koaliciji grupi Kulmer-Nikolić, koji dolaskom na vlast ili suradnjom s režimom mogu osigurati povoljnije uvjete za svoje poslove.

Prvi svjetski rat je završio, a Srbija se našla na pobjedničkoj strani, pa je započelo stvaranje nove države od dijelova Austro-Ugarske gdje žive južni Slaveni te Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore. U listopadu 1918. godine osnovano je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u koje je naknadno ušla i Hrvatsko-srpska koalicija te kao vladajuća stranka zadobila najviše mandata,¹⁷⁸ a jedan od njih pripao je Miroslavu Kulmeru.¹⁷⁹ Krajem istog

¹⁷⁵ Isto. 289/290.

¹⁷⁶ Bulić, Ivan. „Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvog svjetskog rata 1907.-1913.“ Časopis za suvremenu povijest 2 (2012.). 428.

¹⁷⁷ Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968. 291/292.

¹⁷⁸ Matijević, Zlatko. „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)“. Fontes: izvori za hrvatsku povijest 14. (2008). 47.,

mjeseca Hrvatski sabor prenio je na Narodno vijeće sve svoje ovlasti pa Vijeće sada ima apsolutnu vlast na prostoru novonastale Države Slovenaca, Hrvata i Srba.¹⁸⁰ Država Slovenaca, Hrvata i Srba nastala je u turbulentnom poslijeratnom razdoblju; izvana joj je prijetila Italija vojno zauzimajući njezin teritorij, a unutrašnje probleme stvarali su vojni dezerteri iz raspadnute austro-ugarske vojske. Svetozar Pribićević postupno se nametnuo kao lider Narodnog vijeća te zahtijevao brzo ujedinjenje sa Srbijom, koja bi svojom vojskom uvela red u unutrašnjim prilikama i zaustavila napredovanje Talijana.¹⁸¹ Narodno vijeće ubrzo je izabralo dvadeset i osam predstavnika koji će otići u Beograd i tamo dogovoriti ujedinjenje; Svetozar Pribićević uspio je nagovoriti predstavnike da odbace *Naputak*, koji je sastavilo Narodno vijeće, te da usvoje *Adresu*, dokument u kojem se odbacuje većina uvjeta iz Naputka, pa je tako prvog prosinca 1918. godine stvoreno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca po diktatu Kraljevine Srbije.¹⁸²

Miroslav Kulmer nije bio jedan od predstavnika Narodnog vijeća ali je kao financijski stručnjak sudjelovao u delegaciji koja je otišla u Beograd te postao član Privremenog narodnog predstavništva u Beogradu.¹⁸³ U Privremenom predstavništvu se, očito predviđevši sudbinu koja se sprema veleposjedima, zalagao za provedbu agrarne reforme i pomoć seljacima¹⁸⁴, što je jedan od razloga zašto njegov dvorac i posjed nisu opljačkani u poslijeratnom ludilu. Suradnja s režimom pomogla mu je u napretku privatnog biznisa, što se najviše očitovalo u Prvoj hrvatskoj štedionici koja nekoliko godina nakon rata posluje sa dotad najvećim uspjehom.¹⁸⁵ Također, njegovi su posjedi ostali netaknuti agrarnom reformom, tj. on, „narodni grof“, i njegova šira obitelj dobili su dovoljno vremena da svoje posjede prodaju, što je drugim veleposjednicima bilo onemogućeno.¹⁸⁶ Nova južnoslavenska država se po unutrašnjem uređenju i unutrašnjim političkim prilikama bitno razlikovala od Austro-Ugarske jer u njoj postojao samo jedan centar moći pa se stoga promijenila i politika

¹⁷⁹ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925.“ Povijesni prilozi, br. 10 (1992.). 256.

¹⁸⁰ Matijević, Zlatko. „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)“. Fontes: izvori za hrvatsku povijest 14. (2008). 52.

¹⁸¹ Isto. 63.

¹⁸² Isto. 65.

¹⁸³ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925.“ Povijesni prilozi, br. 10 (1992.). 256. i Matijević, Zlatko. „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)“. Fontes: izvori za hrvatsku povijest 14. (2008). 64.

¹⁸⁴ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Miroslav ml.“

¹⁸⁵ Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. Kratka povijesnica Prve hrvatske štedionice. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 39.

¹⁸⁶ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit“ Oesterreichische Osthefte : Zeitschrift fuer Mittel-, Ost- und Suedosteuropaforschung, (1995.). 470.

onih kojima je odnos sa režimom bio od presudne važnosti. Miroslav Kulmer je tako uspio sakriti svoje veze koje je imao sa austrijskim i mađarskim vlastodršcima, ili se beogradski režim na to nije obazirao obzirom da im je Kulmer odlično poslužio za bolje gospodarsko povezivanje Zagreba, kao financijskog središta nove države, sa Beogradom.¹⁸⁷ Zbog svojih je zasluga u formiranju nove države dobio i službeno državno priznanje u obliku ordena nazvanog po srpskom pravoslavnom svecu svetom Savi.¹⁸⁸

Međutim, iako se u potpunosti priklonio režimu Kulmer, nakon što se srpska privreda polako oporavila od tri rata koja su osiromašila zemlju, počinje smetati u daljnjem napretku srpskog kapitala obzirom da upravlja najjačom financijskom institucijom u zemlji, Prvom hrvatskom štedionicom. Prvi udarac na svoj račun svoje imovine Kulmer je doživio prilikom gašenja Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva gdje se našao izigran od strane svog suradnika Franje Poljaka, koji je od njega sakrio poslovno stanje Društva¹⁸⁹, i Narodne banke koja je pokazala izrazito kruti stav oko isplate dugova.¹⁹⁰ Unatoč tome Kulmer je ostao vjeran Beogradu zbog čega je bio nagrađen i mjestom viceguvernera Narodne banke, što mu međutim nije pomoglo prilikom gospodarske krize koja je nastupila početkom tridesetih godina.¹⁹¹ Naime, ekonomska se kriza iz Sjedinjenih država ubrzo nakon nastanka prelila i na Europu gdje dolazi do kolapsa novčanih zavoda, a među njima i bečkog Kredit-Anstalta putem kojeg je Praštedionica bila povezana sa svjetskim financijskim tokovima. Propast Kredit-Anstalta izaziva paniku među štedišama Prve hrvatske štedionice koje masovno dolaze po svoj novac u poslovnice. Takav razvoj događaja išao je na ruku režimskim bankama jer je Praštedionica imala velike probleme sa isplatom štedišama, zbog čega su vlasti u Beogradu odbile zaštititi privatne novčane zavode te mirno čekale rasplet.¹⁹² Rasplet je po Kulmera bio razočaravajući jer je od Prve hrvatske štedionice na kraju krize ostala samo sjena nekadašnje financijske institucije koja je kreditno pomagala veliki dio stanovnika Hrvatske te značajan dio njezine privrede.¹⁹³ Prilikom oba poslovna neuspjeha ponio se Miroslav Kulmer stoički te dugove podmirio svojom imovinom zbog čega je smrt šesnaestog travnja 1943. godine dočekao znatno osiromašen na bitno umanjenom posjedu u Šestinama.

¹⁸⁷ Isto. 470.

¹⁸⁸ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925.“ Povijesni prilozi, br. 10 (1992.). 256.

¹⁸⁹ Isto. 272/273.

¹⁹⁰ Isto. 281/282.

¹⁹¹ Isto. 256.

¹⁹² Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice. Zaprešić: PRINT-KOCIJANČIĆ, 1994. 43/44.

¹⁹³ Isto. 45/46.

Slobodno vrijeme i obiteljske veze

O slobodnom vremenu, tj. rasonodi plemićke obitelji Kulmer najviše se zna o njezinom najistaknutijem članu Miroslavu mlađem koji je iako veleposjednik i kapitalist puno vremena provodio u raznim sportskim aktivnostima. Njegove zasluge kojima je zadužio sport u Hrvatskoj zabilježio je Franjo Bučar, jedan od pionira hrvatskog sporta. Kulmer se naime kao i većina plemića, koja si je to mogla priuštiti nakon ukidanja zavisnog odnosa kmetova prema vlastelinima, bavio lovom i navodno bio odličan strijelac te predsjednik Hrvatskog lovačkog društva, a streljačke vještine usavršavao je i u zagrebačkom Građanskom streljačkom društvu, gdje je dugi niz godina obnašao dužnost velikog meštra. Međutim, on je brinuo i o očuvanju životinjskog fonda pa je bio predsjednik i suosnivač „Prvog općeg hrvatskog društva za gojenje lova i ribarstva“. Osim toga Miroslav Kulmer priključio se i tada ekstremnom sportu te postao jedan od osnivača automobilizma u Hrvatskoj tako što je sudjelovao u osnivanju Hrvatskog automobilskog kluba s kojim je nastupao na brojnim natjecanjima. Također, jedan je od osnivača Golf kluba „Zagreb“ pa je tako u zagrebačkom parku Maksimir redovito sudjelovao u natjecanjima.¹⁹⁴ Osobitu privrženost Miroslav je iskazivao prema planinarenju pa se učlanio u Hrvatsko planinarsko društvo (HPD-a) u kojemu je od 1892. godine na mjestu predsjednika. U svojem inauguracijskom govoru istaknuo je da će osigurati napredak društva što je već u prvoj godini mandata počeo ispunjavati. Po nacrtu Milana Lenucija za potrebe HPD-a dao je izgraditi drveno odmorište kraj Kraljičinog zdenca te napraviti planinarski put od njega do vrha Medvednice. Staza je po mišljenju planinara bila odviše zahtjevna pa je u šestog godini mandata dao izgraditi novu blažu stazu preko svojeg posjeda, a staza je u čast njegove žene nazvana *Elvirinom stazom*.¹⁹⁵

Nastavak uređenja njegove omiljene planine Medvednice započeo je probijanjem planinarske staze od njegova posjeda u Šestinama do Kraljičinog zdenca koju su planinari njemu u čast nazvali *Miroslavac*, a uz stazu uređen je i potok Kraljevec. Također najzaslužniji je za obnovu Tomislavov doma i za izgradnju Planinarske kuće Susedgrad i parka oko nje. U svojem je mandatu Miroslav Kulmer proveo reformu organizacije planinarskih društava po kojoj je HPD postalo središnjica sa podružnicama po ostatku Hrvatske i dijelu Bosne i

¹⁹⁴ Szabo, Agneza. „Grof Miroslav Kulmer - zaboravljeni promicatelj hrvatskog športa.“ U: Povijest hrvatskog športa - 27 (1996). 48.

¹⁹⁵ Poljak Željko. „Grof Miroslav Kulmer : svestrani športšaš i mecena.“ Povijest športa (Zagreb. 1991). - 24 (1993). 51.

Hercegovine.¹⁹⁶ Osim što je svojim novcem i radom pomagao razna sportska udruženja Kulmer se uključio u razne karitativne aktivnosti te na razne načine pomagao nemoćnima i siromašnima. Bio je naime prvi predsjednik zagrebačke hitne pomoći te pokrovitelj i osnivač društva za pomoć siromašnima, bolesnicima, vojnim invalidima i školarcima. Dio zemljišta na Medvednici darovao je za izgradnju bolnice, za plućne bolesti, *Brestovac*.¹⁹⁷ Također je darovao i zemljište za izgradnju škole u Lukšićima, gradskom naselju kraj Šestina¹⁹⁸, nastavivši tako obiteljsku tradiciju pomaganja školstva obzirom da je njegov otac dopustio i velikim dijelom financirao izgradnju škole na svojem posjedu u Šestinama.¹⁹⁹ Bio je osnivač zaklade za napredak gospodarstva, posebice vinogradarstva i stočarstva.²⁰⁰ Posebno priznanje dobio je za vinogradarstvo kada je metoda koju je koristio u svojim vinogradima proglašena „Kulmerovom metodom“.²⁰¹ Miroslav je često i pisao o gospodarstvu, pogotovo o financijama i poljoprivredi, ali i o politici, a njegovi članci izlazili su u brojnim domaćim i stranim glasilima.²⁰²

Šestinski ogranak Kulmera svoje je slobodno vrijeme zasigurno često provodio u dvorcu u Šestinama koji je početkom devetnaestog stoljeća preuređen u barokno-klasicističkom stilu s tlocrtom pravokutnika u smjeru istok-zapad.²⁰³ Ulaz u dvorac nalazio se s njegove sjeverne strane, dok je pročelje, tj. reprezentativni dio dvorca gledao prema jugu. Prizemlje dvorca imalo je gospodarsku ulogu dok su se na katu nalazile prostorije namijenjene za stanovanje, a osim spavaćih soba na katu su se nalazile biblioteka, obiteljska kapela i salon. Zidovi prostorija za stanovanje bili su oslikani, ali se ne može sa sigurnošću reći kakve su ih slikarije krasile, osim donekle za salon za koji se zna da je bio ukrašen egzotičnim motivima.²⁰⁴ Za razliku od većine ostalih dvoraca u okolici Zagreba Kulmerov dvorac nije imao uređeni perivoj ali je to nadomješteno velikim vinogradom, uređenom na terasama kako bi se anulirala padina, i drvoredom jablana uz prilaz dvorcu.²⁰⁵ Obiteljska kapelica nije služila

¹⁹⁶ Isto. 51-53.

¹⁹⁷ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Miroslav ml.“.

¹⁹⁸ Poljak Željko. „Grof Miroslav Kulmer : svestrani športaš i mecena.“ Povijest športa (Zagreb. 1991). - 24 (1993). 51.

¹⁹⁹ Leček, Suzana. Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj : 1918.-1941. Zagreb : Slavonski Brod : Srednja Europa ; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2003. 98-100.

²⁰⁰ Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Miroslav ml.“

²⁰¹ Poljak Željko. „Grof Miroslav Kulmer : svestrani športaš i mecena.“ Povijest športa (Zagreb. 1991). - 24 (1993). 50.

²⁰² Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Kulmer, Miroslav ml.“

²⁰³ Obad-Šćitaroci, Mladen. Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka. Zagreb : Šćitaroci, 1998. 290.

²⁰⁴ Nikolić, Carmen. „Kulmerov dvorac u Šestinama: diplomski rad“. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1997. 10-13.

²⁰⁵ Obad-Šćitaroci, Mladen. Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka. Zagreb : Šćitaroci, 1998. 292.

samo obitelji već su se njome koristili obiteljski prijatelji poput Eugena Bothea i Adele Mužević, koji su kapelicu iskoristili za vrlo romantično vjenčanje, a domaćin im je bio Miroslav Kulmer stariji.²⁰⁶ Kulmeri su u Šestinama bili pokrovitelji župne crkve za što postoje dokazi i danas; vitraji na apsidi dar su obitelji Kulmer, a ispod njih na zidnim slikama prikazana je okolica sa dvorcem u pozadini. Obitelj Kulmer na misama u crkvi Sv. Mirka prisustvovala je sa drvenog balkona koji se nalazi desno od oltara, a njihov se grb nalazi na balkonu te iznad ulaza u sakristiju. Uz crkvu Sv. Mirka nalazi se i obiteljska grobnica koja gleda na sada obnovljeni dvorac.

I cernička grana Kulmera, tj. Aleksandar Kulmer, sin Milana Emila i nećak Miroslava mlađeg, imao je razne hobije kojima je upotpunjavao svoje slobodno vrijeme. Jedna od njegovih glavnih aktivnosti bio je lov o kojemu svjedoče brojni trofeji ubijenih životinja koji su bili postavljeni u dvorcu Cernik.²⁰⁷ Aleksandar je bio i strastveni kolekcionar grbova i pečata pa je tako imao simbole većine europskih aristokratskih obitelji, a posebno je pažnju posvetio skupljanju grbova hrvatskih plemićkih obitelji. Također, imao je i zavidnu kolekciju izvornih povelja sa potpisima značajnih hrvatskih plemićkih obitelji poput Zrinskih, Frankopana, Draškovića i dr. Osim toga istraživao je genealogiju svoje obitelji pa je tako kao amaterski slikar na zidovima svog dvorca iscrtao više rodoslovlja obitelji, a jedno obiteljsko stablo seže čak do četrnaestog stoljeća te su na njemu bili prikazani svi grbovi obitelji Kulmer i njoj priženjenih obitelji.²⁰⁸ Svoja istraživanja i zbirke volio je dijeliti s javnošću pa je tako Hrvatskom povijesnom muzeju darovao razne fotografije, razglednice i crteže dvoraca u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a brojna njegova istraživanja genealogija plemićkih obitelji se danas čuvaju u arhivu HAZU-a.²⁰⁹

Kulmeri su ženidbom bili povezani sa raznim hrvatskim i stranim plemićkim obiteljima poput Bakač-Erdődy, Oršić, Drašković, Sermage, Patačić, Rákóczy, Türk i dr..²¹⁰ Zanimljivo je da su braća Milan, Aleksandrov otac, i Miroslav mlađi, Aleksandrov stric, oženili dvije sestre iz plemićke obitelji Türk iz Karlovca, Milan Beatu, a Miroslav Elviru na vjenčanju koje je vodio đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. Međutim, niti jedan nije imao previše sreće s tim izborom obzirom da je Beata umrla nedugo nakon rođenja Aleksandra, a Elvira i

²⁰⁶ Iveljić Iskra. Očevi i sinovi : privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. Stoljeća. Zagreb : Leykam international, 2007. 339.

²⁰⁷ Kulmer, Aleksandar. Grad Cernik . Nova Gradiška : "Gembarovski", 1992., pretisak izdanja iz 1932.godine. 2.

²⁰⁸ Isto. 19.

²⁰⁹ Gregurić Gordana. Kulmer. Zabok : Ekološko društvo Lijepa naša, 2009. 16/17.

²¹⁰ Kulmer, Aleksandar. Grad Cernik . Nova Gradiška : "Gembarovski", 1992., pretisak izdanja iz 1932.godine. 19. i Hrvatska enciklopedija. s.v. „Kulmer“.

Miroslav nakon smrti jedinog sina Marka Aleksandra u dobi od pet godina nisu više mogli imati djece.²¹¹

Aleksandar je u svojem dvorcu čuvao i obiteljski arhiv koji je prenesen iz Šestina u Cernik nakon obnove dvorca te je bio brižno uređen posložen po abecedi gdje je svaki član obitelji imao svoje posebno mjesto.²¹² Dvorac i posjed Cernik Aleksandar je kupio 1917. godine zajedno sa rođakom Dionizom Hellenbachom, a od slijedeće godine postaje jedini vlasnik. Iste godine u smiraju Prvog svjetskog rata dolazi do nasilnog upada na posjed i dvorac od strane vojnih dezertera pri čemu je dvorac i njegov inventar prilično stradao pa je Aleksandar proveo veliku obnovu. Modernizirao je dvorac ugrađivši vodovod te električnu struju, dok je raspored prostorija vratio u izvorno stanje.²¹³ Tako se u prizemlju i na katu nalazilo po dvanaest pravokutnih soba uz još četiri sobe u kulama na uglovima, s time da je u prizemlju bila kuhinja, gostinjska soba i sobe koje je koristilo osoblje dvorca, dok su se na katu nalazile prostorije koje je koristila obitelj Kulmer. Postojao je čak i dizalo za jelo od kuhinje prema katu kako se gospodare ne bi uznemiravalo prilikom odmora ili posjeta prijatelja i obitelji.²¹⁴ Ispred dvorca je uredio perivoj od ukrasnog bilja te u njemu uredio staze za šetnju, a u reprezentativne svrhe ga je ogradio zidom sa vratima na kojima se nalazio obiteljski grb. U blizini dvorca nalazilo se tenisko igralište te bazen. koji se koristio u ljetnim mjesecima.²¹⁵ Novo pokućstvo Aleksandar je dopremio sa drugih obiteljskih posjeda ili inozemstva, za što je najviše zaslužna njegov žena, porijeklom iz Njemačke, grofica Eltrud djevojačkog prezimena Bopp-Oberstadt.²¹⁶

Supružnici su veliki dio godine provodili odvojeno svako na svojem posjedu vodeći brigu o njegovom upravljanju; Eltrud je iz prvog braka sa jednim austrijskim privrednikom naslijedila posjede u Austriji i Čehoslovačkoj, gdje su ona i Aleksandar često odlazili u lov.²¹⁷ Zimske mjesece provodili su na Azurnoj obali pa je tako i njihov sin Ferdinand rođen u Francuskoj, a njega je otac često vodio na razna putovanja po svijetu pa su tako zajedno posjetili Grčku,

²¹¹ Gregurić Gordana. Kulmer. Zabok : Ekološko društvo Lijepa naša, 2009. 51.

²¹² Kulmer, Aleksandar. Grad Cernik . Nova Gradiška : "Gembarovski", 1992., pretisak izdanja iz 1932.godine. 10, 19.

²¹³ Isto. 9/10.

²¹⁴ Obad-Šćitaroci, Mladen. Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka. Zagreb : Šćitaroci, 1998. 101.

²¹⁵ Kulmer, Aleksandar. Grad Cernik . Nova Gradiška : "Gembarovski", 1992., pretisak izdanja iz 1932.godine. 10, 24

²¹⁶ Kulmer, Aleksandar. Grad Cernik . Nova Gradiška : "Gembarovski", 1992., pretisak izdanja iz 1932.godine. 10. i Gregurić Gordana. Kulmer. Zabok : Ekološko društvo Lijepa naša, 2009. 16.

²¹⁷ Kulmer, Aleksandar. Grad Cernik . Nova Gradiška : "Gembarovski", 1992., pretisak izdanja iz 1932.godine. 2. i Gregurić Gordana. Kulmer. Zabok : Ekološko društvo Lijepa naša, 2009. 16.

Egipat i Sjedinjene Američke Države.²¹⁸ Svoje djetinjstvo Ferdinand provodi u Cerniku, osamljen jer nije pohađao pučku školu već ima privatne poduke kod kuće, a ispite polaže u Zagrebu. Njegovi roditelji izolirali su ga od vanjskog svijeta u strahu da ne izgube i njega obzirom da su već izgubili dvoje djece, tj. sina grofice Eltrude iz prvog braka i zajedničku kćer Beatu. Strah njegovih roditelja od epidemija koje su vladale primorale su mladog grofa da pronade zanimacije unutar posjeda,²¹⁹ pa je svoje vrijeme provodio u šetnji perivojem, lovu na leptire i druge kukce, sakupljanje raznog bilja u herbarij, promatranju životinja na posjedu usamljen i izoliran od vanjskog svijeta.²²⁰

²¹⁸ Gregurić Gordana. Kulmer. Zabok : Ekološko društvo Lijepa naša, 2009 16 i Hrvatski biografski leksikon. s.v. „Ferdinand Kulmer“.

²¹⁹ Gregurić Gordana. Kulmer. Zabok : Ekološko društvo Lijepa naša, 2009. 19.

²²⁰ Obad-Šćitaroci, Mladen. Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka. Zagreb : Šćitaroci, 1998. 104.

Zaključak

Obitelj Kulmer u nove je ekonomske odnose ukidanjem zavisnih odnosa kmetova prema vlastelinima ušla bez velikih turbulencija, tj. uspjela se othrvati tom pritisku ili bolje rečeno gubitku povlastice besplatne radne snage te zadržala svoje posjede i dvorce. Dapače, oni se uključuju u proces okrupnjivanje kapitala već na samim počecima stvaranja novčanih zavoda te započinju sa modernizacijom svojih posjeda. Osim toga obitelj Kulmer ne izostaje niti iz procesa industrijalizacije zahvaljujući prije svega Miroslavu Kulmeru mlađem koji preko Prve hrvatske štedionice ima pod kontrolom veliki dio domaće industrije. Također, od sredine devetnaestog stoljeća prisutni su u političkom životu Hrvatske, a njihova uloga, posebno Franje i Miroslava mlađeg, imala je veliki utjecaj na zbivanja u Habsburškoj Monarhiji odnosno stvaranju Države Srba, Hrvata i Slovenaca. Daleko od poslova i politike Kulmeri su život provodili raskošnim dvorcima te u raznim aktivnostima poput sporta, lova te umjetničkim i dobrotvornim djelatnostima.

Ovaj diplomski rad sintetizirao je većinu informacija koju je historiografija do sada iznijela o obitelji Kulmer. Povijest obitelji obrađena je od njezinog prvog spomena u četrnaestom stoljeću sve do sredine dvadesetog stoljeća. Prikazani su svi posjedi koje je obitelj držala na prijelazu stoljeća, s naglaskom na posjed u Šestinama. Također, ovaj rad donosi pregled svih važnijih političkih zbivanja u koja su Kulmeri bili involvirani, ali ulazi i u njihovu privatnu sferu života. Međutim, rezultat i cilj nije bila samo sinteza već analiza svih silnica koje se preko obitelji Kulmer prelamaju na hrvatskom društvu kroz politiku, gospodarstvo, sport, umjetnost i ostalo. Najviše utjecaja imao je dakako Miroslav Kulmer mlađi, najbogatiji hrvatski privrednik na prijelazu stoljeća sa mnogo veza diljem Monarhije, a posebice u Beču. Kao lojalan pristaša dinastije nastoji hrvatsku političku scenu okrenuti prema suradnji odnosno pokoravanju Beču, jednako kako je to činio njegov stric Franjo, no nakon nekoliko razočaranja shvaća da mu lojalnost ne može osigurati povoljne uvjete za razvoj privrede u Hrvatskoj o čemu on višestruko ovisi. Miroslav stoga počinje surađivati i sa domaćom političkom i privrednom elitom iako ne staje u otvorenu konfrontaciju prema vlastima već se drži politike „kako vjetar puše“. Njegova uloga iz pozadine u Hrvatsko-srpskoj koaliciji bila je značajna, a svojim je utjecajem mogao mijenjati njezine političke ciljeve pa su o njemu jednako ovisili i Beč i Beograd pa je svjestan toga balansirao između dvije „vatre“.

Dugo devetnaesto stoljeće kako ga historiografija naziva polako izlazi iz žarišta interesa novijih generacija povjesničara koji svoj fokus sve više stavljaju na period Hladnog rata, no dojma sam da povijest dugog devetnaestog stoljeća, a time i prijelaza stoljeća koji je ovdje obrađen, nije do kraja ispričana. Poglavitito se to odnosi na plemstvo koje je tada doživjelo dvije velike promjene, prvu sredinom stoljeća, a drugu na kraju Prvog svjetskog rata kada velik broj plemića stradava. Plemstvo je oduvijek bila relativno zatvorena društvena skupina koja se sada ukoliko je željela opstati naprosto morala povezati sa građanstvom, a upravo te osobne veze između plemića među sobom i plemstva sa građanstvom ostaju skrivene u prošlosti. Stoga sam mišljenja da o plemstvu i njegovoj ulozi u hrvatskom društvu na prijelazu stoljeća postoji još mnogo nejasnoća i nepoznanica koje se samo sustavnim radom na analizi svake plemićke obitelji mogu razjasniti i tada zajedno sa postojećim saznanjima stvoriti jasnu sliku.

Abstract

The Kulmer family originally belongs to the Carinthian nobility, and their name was first mentioned in sources dating from the second half of the fourteenth century. The Kulmer family came to the Croatian territory in the beginning of the eighteenth century, in the service of the imperial military, and was soon granted the status of nobility in the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia, and Dalmatia. Through marriages, they acquired numerous estates in Croatia and Slavonia, and influenced political and economic development in their new homeland; Franjo Kulmer during the period of national revival and Miroslav Kulmer jr. at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century were especially noticeable in this regard. At the turn of the century, the family has been split according to the location of estates into three branches in Croatia: the Cernik, Krapina, and Šestine branches. The largest family estate was owned by Miroslav Kulmer jr., who took over the leading position in the family and became one of the most prominent people in the political and economic life of Croatia. The principal source of income from his modernized estate came from forests and vineyards, but Miroslav did not stop there – with his capital, he entered the largest financial institution in Croatia, the Prva hrvatska štedionica (Erste Kroatische Sparkasse), becoming its president. Miroslav's entrepreneurship was strongly affected by the policy of the Hungarian government, which obstructed modernization of Croatia, so in the mid-1880s he entered politics, as to provide himself, as well as Croatia, a more favorable economic position. However, the strong hand politics of the viceroy Khuen-Héderváry forced him to leave politics and he dedicated himself to his private business. He was absent from politics for almost two decades, and returned when the Croat-Serb coalition was established, feeling it would now be possible to break the Hungarian pressure on Croatia. He built his political power upon economic strength, and it was him who “pulled the strings,” determining the direction of the Coalition's politics. As a traditional nobleman loyal to Viennese center, he did not completely agree with the pro-Yugoslav politics of the Coalition and, moved by the contemporary political situation, he attempted to direct it towards cooperation with Vienna. Despite this, he maintained good relations with the leading members of the Coalition who saw the solution of Croatian problems in Serbia, which allowed him to participate in the creation of new government and to retain his pre-war position. As president of Prva hrvatska štedionica and of Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo (Croatian-Slavonian economic

association) – functions which he combined for the benefit of both institutions and their users – he contributed to the improvement of economic situation in Croatia. Kulmer ran successful business until a couple of years after the end of the First World War the Belgrade regime decided to destroy his economic strength by attacking Prva hrvatska štedionica and Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo. The global economic crisis, helped by the Belgrade government, caused his impoverishment, as he took upon himself as Noblesse oblige to pay off debts of both institutions. Miroslav was a skilled athlete; he hiked, engaged in motorsports, shooting, and golf. He was also a philanthropist who supported various sport associations and charities aiming at the sick and the poor. The Kulmer family were patrons of the Šestine parish, and built a public school on their estate. On his estate in Cernik, Aleksandar Kulmer studied the history of his family and collected various arms, sigils, and charters of European and local noble families. His left a significant portion of his historical research to be used by younger generations.

Bibliografija:

Bregovac Pisk, Marina. „Josipa kulmer i njezina donacija slika narodnom muzeju“, *Kaj* 39 (2006.): str. 111-127.

Bulić, Ivan. „Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvog svjetskog rata 1907.-1913.“ *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2012.): str. 415-453.

Gross, Mirjana. *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije : 1906-1907*. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960.

Gross Mirjana. „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“. *Zbornik radova Istorija XX veka* 3 (1962.): str. 153-274.

Gross Mirjana. „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“. *Časopis za suvremenu povijest* 2 (1970): str. 9-73.

Gross, Mirjana. „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. Stoljeća“. *Historijski zbornik* 24 (1980): str. 123-149.

Gregurić Gordana. *Kulmer*. Zabok : Ekološko društvo Lijepa naša, 2009.

Hrvatski biografski leksikon. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.

Hrvatska enciklopedija. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2004.

Iveljić Iskra. *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848*. Zagreb : Leykam, 2010.

Iveljić Iskra. *Očevi i sinovi : privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. Stoljeća*. Zagreb : Leykam international, 2007.

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925.“ *Povijesni prilozi*, br. 10 (1992.): str. 254-289.

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit“ *Oesterreichische Osthefte : Zeitschrift fuer Mittel-, Ost- und Suedosteuropaforschung*, (1995.): str. 457-480.

Kolar-Dimitrijević, Mira. „O osnutku i radu Zagrebačke burze do 1945. godine“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 1 (1995): str. 190-211.

Kolar-Dimitrijević, Mira. i Feletar, Dragutin. *Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice*. Zaprešić: PRINT-KOCIJSNČIĆ, 1994.

Kulmer, Aleksandar. Grad Cernik . Nova Gradiška : "Gembarovski“, 1992., pretisak izdanja iz 1932.godine.

Leček, Suzana. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj : 1918.-1941.* Zagreb : Slavonski Brod : Srednja Europa ; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2003.

Leskovec, Vlatka. „Život u Šestinama između Prvog i Drugog svjetskog rata“. *Povijest u nastavi* 12 (2008): str. 51-59.

Matijević, Zlatko. „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)“. *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 14. (2008): str. 35-66.

Matković Stjepan, Trogrlić Marko. *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom 1907-1910.* Zagreb : Split : Hrvatski institut za povijest ; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, 2014

Makanec, Alfred. „Kulmerova pisma banu Jelačiću 1848. (30. III.- 29. XII.)“. *Narodna starina* 33. (1934): str. 33-52.

Nemeth, Krešimir. „Nekoliko neobjavljenih pisama iz korespondencije Kulmer-Jelačić (19. III. – 5. V. 1949.)“. *Arhivski vjesnik* 1. (1958): str. 333-365.

Nikolić, Carmen. „Kulmerov dvorac u Šestinama.“ Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1997.

Obad-Šćitaroci, Mladen. *Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka.* Zagreb :

Šćitaroci, 1998.

Poljak Željko. „Grof Miroslav Kulmer : svestrani športaš i mecena.“ *Povijest športa* (Zagreb. 1991). - 24 (1993): str. 48-54.

Szabo, Agneza. „Barunica Vilhelmina Kulmer u kulturnom i gospodarskom životu Samobora i njegove okolice“, *Kaj* 30 (1997.): str. 81-93.

Szabo, Agneza. „Grof Miroslav Kulmer - zaboravljeni promicatelj hrvatskog športa.“ U: Povijest hrvatskog športa - 27 (1996): str. 47-49.

Szabo, Agneza. „Velikaška obitelj Kulmer“. *Matica* 2 (1996): str. 2-5.

Šidak, Jaroslav. *Povijest hrvatskog naroda : g. 1860-1914*. Zagreb : Školska knjiga, 1968.

Šimončić-Bobetko, Zdenka. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941*. Sv. 1. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 1997.

Šimončić-Bobetko, Zdenka. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941*. Sv. 2. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 2000.